

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kesselová, Status spojok v sémantickosyntaktických vzťahoch spontánneho komunikátu dieťaťa ■ J. Krško, Mikroštruktúrne vzťahy v onymii

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Dolník, Súčasnosc' a perspektívy slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského ■ K. Buzássyová, Vzťah Eugena Paulinyho k dynamike slovnej zásoby ■ J. Mlacek, Niekoľko fragmentov z pôsobenia Eugena Paulinyho na Filozofickej fakulte UK ■ J. Pekarovičová, Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského

SPRÁVY A RECENZIE

Práca o vetných modeloch v slovenčine. S. Ondrejovič

KRONIKA

Akademik O. N. Trubačov (1930 – 2002). Ľ. Králik ■ Spomienka na Jozefa Lišku. S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Monika Koncová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník,
Miroslav Dudok, Ladislav Dvonč, Ján Findra,
Eugen Jóna, Monika Koncová, Rudolf Krajčovič,
Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič,
Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruščák,
Ján Sabol, Daniela Slančová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Kesselová, Status spojok v sémantickosyntaktických
vzťahoch spontánneho komunikátu dieťaťa
.....
129
- J. Krško, Mikroštruktúrne vzťahy v onymii
.....
142

DISKUSIE A ROZHĽADY

- J. Dolník, Súčasnosc' a perspektívy slovakistiky na Filozofickej
fakulte Univerzity Komenského
.....
153
- K. Buzássyová, Vzťah Eugena Paulinyho k dynamike
slovnej zásoby
.....
158
- J. Mlacek, Niekoľko fragmentov z pôsobenia Eugena Paulinyho
na Filozofickej fakulte UK
.....
163

J. P e k a r o v i č o -
v á, Slovenčina
ako cudzí jazyk v
kontexte slovakis-
tiky na Filozofic-
kej fakulte Uni-
verzity Komen-
ského

.....

.....

169

SPRÁVY A RECEN- ZIE

Práca o vetných
modeloch
v slovenčine. S.
O n d r e j o v i č

.....

.....

182

KRONIKA

Akademik O. N.
Trubačov (1930
– 2002). E.
K r á l i k

.....

.....

184

Spomienka na Jozefa Lišku.
S. O n d r e j o v i č

.....

.....

186

ROZLIČNOSTI

Short track – šortrek.
J. J a c k o

.....

.....

190

.....

.....

Jana Kesselová

STATUS SPOJOK V SÉMANTICKOSYNTAKTICKÝCH VZŤAHOCH SPONTÁNEHO KOMUNIKÁTU DIEŤAŤA

KESSELOVÁ, J.: The Position of Conjunctions in Semantic-Syntactic Relations of Spontaneous Child's Communication. *Slovenská reč*, 67, 2002, No. 3, pp. 129 – 141. (Bratislava).

The study deals with an ontogenesis of conjunctive sub-system during the children's primary school age which corresponds with development of thinking and awareness of relations in a real world. Conjunctions having the role of relation's language mark are, to a large extent, structured.

Within the field of ontogenesis, there are outlined two developmental lines – asymmetric-symmetrical and the line of semantic derivation.

1. Spojky sú rovnako ako predložky jazykovým znakom vzťahu. Na rozdiel od predložiek vyjadrujúcich vzťahy v súhre s pádom determinovaného alebo determinujúceho mena, spojky vyjadrujú vzťahy nezávisle od slovnodruhovej príslušnosti a gramatických kategórií súvzťažných slov. Táto „uvolnenosť“ sa premieta do širšej schopnosti stvárňovať nielen vnútrovetné, ale aj medzivetné vzťahy, nielen vzťahy determinácie, ale aj koordinácie. Spojky chápeme ako operátory participujúce na vnútrovetných a súvetných vzťahoch.

2. Ak vychádzame z predpokladu, že vzťahy konjunkcie, adverzativnosti, gradácie, disjunkcie, alternatívy atď. reprezentujú myšlienkové postupy človeka, funkčno-sémantická analýza spojok v spontánnom komunikáte dieťaťa reflektuje spôsob vnímania sveta a uvažovania o ňom. Z výskumu ontogenézy reči (Pačesová, 1979, s. 121) vyplýva, že spojky si dieťa osvojuje ako úplne posledný slovný druh, pričom frekvenčná i repertoárová obmedzenosť spájacích prostriedkov (*keď*, *ale*) sa v ranom štádiu kompenzuje hypertrofiou zlučovacej spojky *a*. Príčinu neskorého nástupu spojok v ontogenéze reči vidíme v protiklade medzi vysokým stupňom abstraktnosti ich sémantiky (význam spojok je vzťahový) a dosiahnutým stupňom vývinu myslenia. Svet dieťaťa tvoria najprv celistvé, komplexné jednotlivosti, každý pred-

met, každá osoba akoby žili pre seba, chápanie vzťahov je spočiatku v hraniciach názornosti, v spájaní blízkeho s blízkym (Příhoda, 1963, s. 237 – 251).

V mladšom školskom veku (6 – 10 rokov) pozorujeme prudký kvantitatívny nárast spojok (spojky predstavujú 14,5 % všetkých prostriedkov spontánneho ústneho komunikátu, čo je kvantitatívne porovnateľné s výskytom substantív) a kvalitatívnu diferenciáciu spojkového subsystému s dvojakou asymetrickou komunikačno-frekvenčnou realizáciou. Prvý prejav asymetrie sa týka komunikačného vyťaženia spojkových subsystémov. Dominantná spojka *a* predstavuje tri štvrtiny všetkých spojkových realizácií v detskom komunikáte, resp. prvých sedem najviac frekventovaných spájacích prostriedkov *a, že, keď, lebo, čo, aby, ale* reprezentuje 90 % spojok v celom skúmanom materiáli. Zvyšných desať percent pripadá na 30 spojok, relatív a korelatív v nasledujúcom poradí podľa klesajúcej frekvencie: *ako, či, ktorý, aj, alebo, i, aký, keby, kde, kto, tak, ved', kol'ko, takže, prečo, kým, len, však, odkedy, lenže, než, potom, až, nech, načo, skade, a tak, odkiaľ, kadiaľ, a preto*). Druhý výraz asymetrie sa vzťahuje na konsituačno-kosituačnú dichotómiu dialogických komunikátov. Z povahy konsituačnej komunikácie, v ktorej situácia interferuje a je v suplementárnom alebo komplementárnom vzťahu s jazykom (Mistrík, 1990, s. 24), vyplýva tendencia k asyndetizmu. Implicitnú prezentáciu vzťahov medzi výpovedami vyrovnáva súhra situačného, skúsenostného a jazykového kontextu. Na druhej strane izolovanosť situácie od verbálneho textu a neprítomnosť skúsenostného kontextu v kosituačnej komunikácii dieťa kompenzuje redundantným využitím spojok s tendenciou k polysyndetizmu a explicitnému vyjadreniu vzťahov. Predpokladáme, že sa tak deje v súlade s relevanciou komunikácie (Nebeská, 1991, s. 104 – 108), chápanou ako princíp komunikácie, poskytujúci percipientovi vodidlo, pomocou ktorého má obsahy svojej predpokladovej bázy aktivizovať tak, aby sa nová prijímaná informácia začlenila do percipientovej predpokladovej bázy čo najľahšie. Kvantitatívny vzostup spojok v detskom komunikáte je odrazom vývinu myslenia od izolacionizmu k vzťahovosti, ale súvisí i so širším vymedzením spojok a spájacích výrazov (porov. Ružička, 1966; Svozilová, 1986). Na vyjadrenie myšlienkových postupov slúžia nielen vlastné spojky (a spojkové výrazy vznikajúce ich kombináciou), ale i tzv. relatíva (pôvodné interogatíva v sekundárnej spájacej funkcii, spájacie výrazy) a korelatíva (spájacie prostriedky, ktoré sú kombináciou spojok a relatív, pomocné spájacie prostriedky).

2.1. Vysokú mieru komunikačného zaťaženia spojky *a* v ústnom komunikáte dieťaťa podmieňuje na jednej strane jej významová univerzálnosť, spočívajúca v mnohознаčnosti kopulatívneho spojenia, a s ňou súvisiaci princíp jazykovej ekonomie (pomocou obmedzeného inventára prvkov možno vyjadriť rozsiahly súbor vzťahov). Druhým determinantom je spätosť myslenia a reči. V povahe kopulatívneho spojenia, v ktorom sa myšlienkové obsahy priradujú, zoradujú a zjednocujú na

základe široko chápaného vzťahu príslušnosti prvkov, a tak vytvárajú východisko neskoršej explicitnej špecifikácie vzťahov, vidíme analógiu s hlavnou kognitívnu štruktúrou skúmaného vývinového obdobia, ktorou je tzv. grupovanie (zoskupovanie), čiže usporadúvanie predmetov a udalostí do súborov podľa ich spoločných vlastností (Fontana, 1997, s. 70), resp. tzv. sériácia (radenie) ako jedna z najvyšebecnejších myšlienkových operácií (Piaget, 1993, s. 86). Inak povedané, v zlučovacom súvetí pomocou spojky *a* dieťa asociatívne spracúva myšlienkový obsah a usúvzťažňuje informácie viažuce sa k istej situácii z minulosti (o viazanosti myslenia na konkrétnu skúsenosť, Fontana, 1997, s. 69).

Zo širokej extenzie spojky *a* (Krátky slovník slovenského jazyka (1997) uvádza sedem priraďovacích a jednu podrad'ovaciu kontextovú konkretizáciu) však nevyplýva rovnomerné parolové využitie možných špecifikácií. Kým totiž v ontogenetickom vývine deklinácie, konjugácie a komparácie s rastúcim vekom pozorujeme oslabovanie univerzalizácie pravidelných gramatických tvarov (Pačesová, s. 143 – 149), teda posun od pravidelných tvarov k nepravidelným a variantným, v používaní spojok, ktoré sú produktom neskoršej vývinovej fázy osvojovania si reči, je v mladšom školskom veku vzťah medzi typom medzivetnej relácie a jej formálnym vyjadrením spojkou pravidelný, symetrický. Každému determináčnemu a koordinačnému vzťahu v reči dieťaťa zväčša zodpovedá jeden spájací výraz ako základný a reprezentatívny. To značí, že komunikačné zaťaženie spojky *a* v reči dieťaťa nie je spôsobené rôznorodosťou vzťahov, ktoré vyjadruje, ale skôr špecifickosťou funkcií, ktoré v detskej komunikácii plní.

Preferovanie enumerácie dejov zažitých v minulosti pred explikáciou vzťahov medzi nimi sa v reči manifestuje dominantným využitím spojky *a* (prípadne spojkového výrazu *a potom*) na vyjadrenie bezprostrednej chronologickej sukcesivnosti alebo súbežnosti dejov. Tak vzniká usporiadaná sústava myšlienok viažuca sa na konkrétnu skúsenosť dieťaťa. Spojkový výraz *a tak* má v reči dieťaťa len zriedkavo dôsledkový význam. Častejšie je synonymný s výrazom *a nakoniec* a signalizuje (zrejme pod vplyvom východoslovenského variantu štandardu) finálnu výpoveď repliky (*sme sa navečerali a tak sme išli spať – sme sa hrali, guľovali, šmýkali a tak sme išli domov*).

Vysoká miera komunikačného využitia spojky *a* je i dôsledkom polysyndetického pripájania výpovedí v tematicko-rematickom type tematickej postupnosti (*bol som raz som išiel s autobusom a sme prišli k jednému mestečku a za tým mestečkom bol jeden dom a za tým domom bol jeden chlapec s ruským samopalom a strážil stĺp jeden veľký a pri tom stĺpe sa ocko chcel so mnou sfotografovať a sfotografovali sme sa a potom nám ten chlapec všetko ako ich zobrali...*). S rastúcim vekom tento prostriedok textovej koherencie ustupuje a spojkou *a* sú späť výpovede, v ktorých chronologická sukcesivnosť prerastá do príčinno-účelových alebo príčin-

no-účinkových vzťahov s vysokým stupňom prediktability obsahu druhej výpovede (tieto vzťahy podporuje sémantika súvzťažných slov). Najvyšší stupeň prediktability predstavujú derivačne späťe pomenovania (*pôjdem na kúpalisko a okúpem sa, natiahol do striekačky a ostriekal nás, zober metlu a zametaj*), nižší je v prípade pomenovaní viazaných významovými asociáciami a sémantickou blízkosťou (*urobili plátno a šili, nalejte víno a vypite si, našli prázdnu krabicu a nasypali do nej piesok, zoberal baterku a zasvietil, dotkla sa ihlice a pichla sa, pobožkal ju a ona ožila, pes zabrechal a morča po celej kletke behalo, zoberali vedro a na mňa vyliali, vy sa tu chichocete, drgáte a mne sa nič nedari*) alebo široko chápanými vzťahmi príslušnosti (*mamka a jej dcéra, princezná a jej ženích, malý televízor a má iba osem programov, chod'te do paláca a tam bude hostina, uspávala bábätko a dávala mu dudlík*).

Usúvzťažnenie výpovedí spojku *a* pozorujeme vo výpovediach, ktorých sémantickým jadrom sú slovesá zo špecifických sémantických skupín. V pozadí spojenia prvých dvoch najfrekventovanejších slovíec detskej komunikácie *byť* (s existenciálnou sémantikou) a *mať* (v posesívnom význame) by mohol byť fakt, že jestvovať a mať sú dve stránky existencie človeka, že „žiť a pritom nič nemať je v skutočnosti nemožné“ (Fromm, 1994, s. 26): *sme boli u dedka a sme mali tam záhradu niekoľko hektárov – bol jeden žiačik a mal taštičku novú – bola tam Snehulienka a mala zlú macochu – tí policajti sú v meste a majú dýky – som bol u babky a tam mám také stavačky – dedo bol pred domom a mal džíp ten taký starý – a tam bol bača a mal za ohradou psov bačovských*. Druhý typ vzťahov so spojku *a* predstavujú dvojčlenné spojenia výpovedí, v ktorých prvým komponentom je verbum movendi (sémantická skupina, ktorá je v reči dieťaťa zastúpená najpestrejším inventárom prostriedkov). Toto sloveso je spravidla prvkom vyvoditeľným z daných propozícií na základe bežnej skúsenosti, domnienok a kontextu (pohyb na isté miesto je nevyhnutným predpokladom činnosti pomenovanej druhým členom vzťahu: *prišiel k nemu a spýtal sa – vyšli sme hore a spúšťali sme dolu kopcom – išiel preč a odišiel od neho – príd' ku mne na pódium a ja ti dám lístoček – prišli k čarodejníkovi a naliali mu do úst čarovný nápoj*). Vyjadrovanie prvku, ktorý je výsledkom inferencie (Dolník – Bajzíkova, 1998, s. 116), reprezentuje smerovanie k explicitnosti výpovedného obsahu, korešpondujúce s princípom relevancie v komunikácii.

Funkčné využitie spojky *a* napokon súvisí s osobitosťou skúmaného textového modelu. Ústnosť, spontánnosť a nepripravenosť spôsobuje bohatý výskyt rektifikačných a dodatočne spresňujúcich konštrukcií (*vyšli sme na vežu a to bola vyhlídková – vymaľoval som obrázok a veľmi pekný*), dialogickosť vyúsťuje do polaritý hovoriaci – adresát (*ty si to pokazila a ja som to opravil – vy takú nemáte a ja takú mám – ty rob koláčik a ja tortičku – ja si oblečiem biele a ty čierne*) a sub-

jektívnosť do expresívnosti a gradácie (*čakal a čakal a čakal – korčuľovali sme sa a korčuľovali – neumývaš sa a nechceš sa umývať – a môj tank má granát a vy-sielačku a gulomet a všetko možné*).

2.2. Uviedli sme už, že komunikačné využitie spojok, práve tak ako zaťaže-nie ostatných nesamostatných slovných druhov, charakterizuje výrazné asymetric-ké frekvenčné rozloženie s dominanciou polyfunkčných prvkov. Avšak na rozdiel od predložiek a častíc, ktorých polyfunkčnosť sa v reči detí aj bohato realizuje, spojkami sa vzťahy koordinácie a determinácie vyjadrujú symetricky (každá spojka je reprezentantom jediného základného vzťahu). Spojky *že, keď, lebo, čo, aby, ale* nie sú komunikačnocentrálnym výrazivom preto, že by sa v reči uplatňovali v diferencovaných kontextových konkretizáciách, ale preto, že vzťah, ktorý prezen-tujú, pravdepodobne patrí k vzťahovým dominantám vo vývine myslenia a reči (napr. podľa J. Oravca (1954, s. 216 – 233) jestvujú štyri zámennospájacie a pätnásť spojkových špecifikácií slova *čo*, ale v detskom komunikáte sa dominantne uplatňuje len jediná, ostatné sú sporadické, viazané na imitatívny typ dialógu alebo idiolekt dieťaťa). Symetriu v parolovej realizácii spojkového subsytému podporuje i fakt, že spojky *že, keď, lebo, čo, aby, ale* v skúmanom korpuse repre-zentujú práve tie vzťahy, ktoré a) vyjadruje spojka *a*, alebo b) také, ktoré sú s nimi v opozícii:

a) spojka *keď* je univerzálnym výrazivom vzťahov chronologickej sukcesívno-sti, spojky *lebo – aby* zastupujú príčinnouúčelové (účinkové) vzťahy, relatívum *čo* uvádza predovšetkým spresňujúce atribúty (podobne ako spojka *a* v rektifikačných a dodatočne pripojených syntaktických konštrukciách);

b) spojka *že* svojou významovou nešpecifikovanosťou je v komplementárnom vzťahu so spojkou *a* na základe relácie koordinácia – determinácia, spojka *ale* je so spojkou *a* v takom pomere ako rozdiel, kontrast : podobnosť, príslušnosť.

2.2.1. Vzťah chronologickej sukcesívnosti (predčasnosť – následnosť, súbež-nosť dvoch dejov), ktorý sme už pozorovali pri spojke *a*, sa vo výpovediach so zá-kladnou časovou spojkou *keď* ďalej diferencuje. V súhre s préteritom (viazanosť propozičného obsahu na minulú skúsenosť), s obidvoma členmi vidového protikladu a s vetosledom dieťa mladšieho školského veku spontánne vyjadruje štyri možné typy časovej súvzťažnosti dejov:

a) časovú súbežnosť (préteritum + imperfektívum v hlavnej i vedľajšej vete – *keď sme šľapali hore kopcom, tak sme si hovorili vtipy*);

b) bezprostrednú nadväznosť dvoch ukončených dejov (préteritum + perfektí-vum v hlavnej i vedľajšej vete – *keď uvidím návštevu, no ta rýchlo priletím*);

c) bezprostrednú nadväznosť prebiehajúceho deja na predchádzajúci ukončený dej (préteritum + perfektívum vo vedľajšej vete/imperfektívum v hlavnej vete – *keď prišla mama, ta rýchlo vetral otec*);

d) čiastočnú časovú súbežnosť dvoch dejov, keď na pozadí trvajúceho deja prebehol iný, ohraničený dej (préteritum + imperfektívum vo vedľajšej vete, perfektívum v hlavnej vete – *keď sme išli do Prahy, nám praskla guma na aute*).

Iným slovesným časom než préteritum sa v súvetiach so spojku *keď* okrajovo signalizuje sémantická modifikácia časového vzťahu na podmienkový (*keď budeš potrebovať, požičiam ti – keď ju nájdeš, dones mi ju – keď je červené, ta sa nahráva*), pričom, podľa našej mienky, sa ani tu vzťah časovej postupnosti nevyklučuje (reflektuje sa aj vo vetoslede vedľajšej a hlavnej vety). Za pozornosť stojí i to, že spojka *ak* sa v podmienkovom vzťahu v detskej komunikácii vyskytuje iba vo výpovediach, ktoré sú imitáciou verejnej a oficiálnej komunikácie (imitácia výpovede úradníka – *peniaze vám vrátim pod podmienkou, ak sa vaše dieťa bude dobre učiť a nebude chodiť špinavé*). To by sme mohli hodnotiť ako prejav existencie povedomia o štylistickej diferencovanosti spájacích prostriedkov.

2.2.2. Chronologické vzťahy možno pokladať za podložie príčinnno-účelových vzťahov. Časové predchádzanie príčiny pred dejom a chápanie účelu ako aposteriornej príčiny (Miko, 1969, s. 166) však na rozdiel od „čistej“ časovej sukcesivnosti neovplyvňuje vetosled (bezpríznačné je umiestnenie príčinnej aj účelovej vety na druhom mieste za hlavnou vetou: *roztopila sa, lebo bola zo snehu – tak si musíš vyhrnúť, aby ti išlo rovno*). Ak sú súvetné vzťahy vyjadrené spojku *a*, príčinnno-účelové vzťahy sú implicitne prítomné (ako výsledok inferencie), spojkami *lebo* – *aby* sa uvedené vzťahy zexplicitňujú. To značí, že kým v ranom štádiu otázkami „prečo“ dieťa hľadá dôvod existencie javov, ktoré „sú pre nás náhodné, ale u dieťaťa vyvolávajú naliehavú potrebu finálneho vysvetlenia“ (Piaget, 1993, s. 96 – 97), v mladšom školskom veku príčinu javov samo explicitne formuluje. Uvádzanie príčiny deja je výrazne motivované pragmatickým aspektom komunikácie. Spojka *lebo* (často v úspornej podobe *bo*, zriedkavo ako korelatívum *preto* – *lebo*, vôbec sa nevyskytuje *pretože*) ako operátor vo výpovediach s reaktívnou komunikačnou funkciou zvyšuje ich naliehavosť tým, že pripája argumentáciu v prospech vykonania výzvy, príkazu alebo rešpektovania upozornenia a varovania (*obtiahnete čiernou, bo potom to nie žiadny káčer Donald – choďte do izby, lebo vám zvieratká doniesli dary – daj pozor, bo tu je špendlík – si musíš vyhodiť svoj padák, bo by si sa mohol zabiť*). Dôraznosť výzvy na zastavenie činnosti v detskej komunikácii zvyrazňuje argumentácia uvedená skôr vysvetľovacou spojkou *ved'* než spojkou *lebo*. Persuazívny účinok sa umocňuje pravdepodobne preto, že sa na vysvetľovací význam spojky *ved'* navrstvuje i pobádací odtienok, ktorý je v detskej komunikácii dobre známy z časticového fungovania výrazu *ved'* (*Nestrieľaj. Ved' to je naše mesto. – Nadarmo idete. Ved' oni tam skúšajú módnou prehliadku. – Čo mi berieš? Ved' teraz ja potrebujem*).

Pomenovanie predmetov podľa ich účelu, v ktorého základe je chápanie vecí ako určených na niečo, patrí k najširšie využívaným spôsobom nominácie (Nábělková, 1993, s. 152). Ani výskyt účelových viet so spojkou *aby* nie je obmedzený sémantikou prísudkového slovesa hlavnej vety (*chcel si ho požičať, aby sa sфотографoval – napísal som mu list, aby mu nebolo smutno – oni také robia horory, aby ľudí postrašili*). Je to azda i preto, že hovoriaci sa môže pokúsiť identifikovať účelové zameranie akéhokoľvek deja. V detskej komunikácii sa prezentácia účelu, práve tak ako vyjadrenie príčiny, koncentrovane vyskytuje vo výpovediach s reaktívnou komunikačnou funkciou, či už majú ráz priamej alebo nepriamej výzvy (*choď po žaby, aby sme bociana mali čím obslúžiť – viac dones, aby bolo lepšie – nech príde ku mne na pódium, aby dačo zaspievala – potrebujem svetlo, aby som nenabúral*). Po verbách dicendi v performatívnom použití spojka *aby* pripája nepriamu výzvu adresáta (*vás prosíme, aby ste aj o rok prišli – prajeme vám, aby ste nemali trému – prosím divákov, aby do toho nebabrali – želáme jej, aby sa aj o rok vrátila – prosím vás, aby ste už boli ticho*). Zdvorilostný charakter replík naznačuje, že ide o verbálne správanie obmedzené na modelový dialóg a reč dieťaťa s vyšším stupňom komunikačnej kompetencie.

2.2.3. Dodatočné asociačné spresňovanie, ktoré sa najprv realizuje prostredníctvom atribútu voľne pripojeného spojkou *a*, sa v reči dieťaťa postupne precizuje do podoby prívlastkových vedľajších viet uvedených relatívom *čo* (spravidla po všeobecnom vymedzení predmetu ukazovacím, neurčitým a vymedzovacím zámenom – *prešli okolo mňa tí, čo majú nožičky – keď má všetko, čo len chce – pestuje všeličo dobré, čo pomáha zdraviu, menej po plnovýznamových slovách – diktujem slová a vety, čo sme sa učili – superman, čo robí ľuďom dobre – si zrobím družicu, čo ju vypustili*). O vedomí štylistickej diferencovanosti výrazových prostriedkov svedčí, že možnosť synonymickej substitúcie zámenom *ktorý* sa využíva len v modelovom dialógu detí, ktorý je imitáciou verejnej a oficiálnej komunikácie (*misky, ktoré sú tu, vedia vymýšľať príbehy – k logopédovi príde mama s dieťaťom, ktoré nevie dobre vyslovovať*). V spontánnej ústnej komunikácii detí je veľmi výrazná tendencia používať na uvedenie spresňujúceho atribútu relatívum *čo* (na materiáli hovorenej češtiny o expanzii relatíva *co* porov. Svozilová, 1986, s. 96). Pozorujeme, že nemožnosť vyjadriť gramatické kategórie v prípade nesklonného relatíva *čo* (na rozdiel od ohybného relatíva *ktorý*) sa v bežnej hovorenej komunikácii dospelých kompenzuje prítomnosťou osobného zámena tretej osoby v príslušnom tvare (porov. *sused, čo s ním chodím na ryby – záhrada, čo v nej trávim celé hodiny – spolužiak, čo som s ním chodil do priemyslovky*). V detskej komunikácii, zrejme v súlade s tendenciou k pravidelnosti, sa relatívum *čo* uplatňuje v takých syntaktických pozíciách, v ktorých je paralelou nominatívu relatíva *ktorý*. V iných tvaroch sa buď uprednostňuje relatívum *ktorý*, pravdepodobne pre jeho schopnosť vyjadriť

gramatické vzťahy (*vytiahni si papierik, na ktorom je napísané, čo máš robiť*), alebo príslušné morfológické kategórie absentujú (*ten panáčik, čo máš v ruke, je môj – ten zlý chlapec, čo tričko hodil do vody, sa nazlostil*).

2.2.4. Uviedli sme už, že spojka *že* svojou významovou nešpecifikovanosťou je v komplementárnom vzťahu so spojkou *a* na základe relácie koordinácia – determinácia. Komunikačné uplatnenie výpovedí so spojkou *že* súvisí jednak s jej postavením ako centrálnej hypotaktickej spojky na pripájanie najbežnejšieho typu vedľajšej vety predmetovej (a tým sa vytvára paralela s najfrekvencovanejším typom detskej jednoduchkej vety subjekt – predikát – objekt), jednak s príslušnosťou verb dicendi (*ocko mi povedal, že pre seba trénujem*), cogitandi (*myslel, že sa mu nič nestalo*) a videndi (*videl, že zo strechy sa dačo leje*) k dominantným sémantickým skupinám slovíes v reči dieťaťa (po týchto slovesách sa spojkou *že* pripájajú vedľajšie vety s obsahovým predmetom, Oravec – Bajzíkova, 1982, s. 189). Spojka *že* sa v komunikácii často používa v kombinácii s inými spájacími prostriedkami, a to i v prípade, keď slúži na vyjadrenie jedného súvetného vzťahu (*hovorí, že aby sme prišli – povedal, že nech donesú na stôl – pýta sa, že čo..., že skade..., že kde..., že kedy..., že či..., že prečo..., že ako...*). Ak vychádzame z tvrdenia E. Tibenskej (1998, s. 84), že „sa naďalej posilňuje univerzálnosť podradovacej spojky *že*, čo má za následok aj jej neodôvodnené nadužívanie pri spájaní predmetových obsahových viet“, možno tento spôsob vyjadrenia súvetných vzťahov hodnotiť ako výsledok imitačnej stratégie v osvojovaní si reči. Príčinou nadužívania môže byť i to, že spojky a relatíva, s ktorými sa spojka *že* kombinuje, dieťa vníma ako reprezentanty špecifických vzťahov (v zhode so spomenutou tendenciou o symetrii medzi typom súvetného vzťahu a spájacím prostriedkom), a preto na zvýraznenie predmetového vzťahu využíva i spojku *že* ako jeho základný prostriedok. Uvedené hodnotenie však nevzťahujeme na výpovede typu *smiala sa, že keď príde domov, nasype do práčky piesok*, pretože dvoma spojkami sa v tomto prípade vyjadrujú dva rozličné súvetné vzťahy (*smiala sa z toho, že nasype do práčky piesok – keď príde domov, nasype do práčky piesok*), a preto sú obe spojky funkčné.

2.2.5. Podľa J. Oravca (1977, s. 81) sa „v zlučovacom vzťahu myšlienkové obsahy asociujú na základe podobnosti prvkov (azda aj široko chápaného vzťahu príslušnosti – pozn. J. K.) v istom spoločnom rámci (vety vyjadrujú zložky jedného obrazu, jednej situácie...), kým v odporovacom súvetí sa myšlienkové obsahy asociujú na základe rozdielu až kontrastu“. Z vymedzenia zlučovacieho a odporovacieho vzťahu vyplýva, že ich základné spojkové reprezentanty *a* – *ale* vstupujú do komplementárneho vzťahu. Kým spojkou *a* sa propozičné obsahy výpovedí lineárne, plošne priradujú, spojkou *ale* sa propozičný obsah druhej výpovede podáva nielen ako rozdielny až kontrastný, ale súčasne ako zvýraznený, a to v dvoch kontextových modifikáciách: v stupňovaco-zosilnenej (*jej mamka nezaspala, ale zomrela – ne-*

umývaš sa, nie si prasiatko, ale prasa) alebo obmedzovaco-vynímajúcej (*príďte, ale deti nechajte spať – čiernu ti dám, ale keď ja dokončím – tam sme hrali na počítačoch, ale nie veľa – už boli tu všetci, ale zajačik chýbal – aj ja pozerám, ale iba u babky*). Spôsobom pripájania výpovedí sa teda súčasne vyjadruje postoj hovoriaceho k vecnému obsahu výpovede. Odporovací vzťah sa v komunikácii detí zvyčajne súhrnou spojky *ale* s lexikálnymi a gramatickými prostriedkami. Vo výpovediach s modálnym slovesom sa spojkou *ale* vyzdvihuje protiklad zámeru a jeho nesplnenia (*chcel som vybočiť, ale zachytil sa mi konárik do lanka – chceli sme ísť na výlet, ale pršalo*). Odporovací vzťah podporujú sémanticky protirečivé kľúčové slová výpovedí (*bol starší, ale mal horší rozumček*). Kombináciou spojky *ale* a vetosledu výpovede so záporom prísudku sa dosahuje kontrast medzi (ne)očakávaným dejom a (ne)faktickým dejom. Zápor v prísudku druhej vety pomenúva prekážku deja prvej vety (*chceli sme zmrzlinu, ale nešla voda*), príp. neočakávaný, ale faktický výsledok deja prvej vety (*hľadal list, ale nenašiel ho – hádzali sme do nich gule, ale ani jeden nespadol*). V prípade očakávaného, ale nefaktického deja sa prísudok v zápore stáva prvým komponentom adverzatívneho vzťahu (*neprišiel jeden, ale šiesti – nebudete ťahať otázky, ale papieriky zo škatulky – nevysadol som na bicykel, ale som šiel vedľa neho – ten Kazisvet nemal srdce, ale kameň*). Uvedené adverzatívne vzťahy možno schematicky vyjadriť takto:

DEJ	neočakávaný	nefaktický
očakávaný	–	zápor v prísudku 1. vety
faktický	zápor v prísudku 2. vety	–

2.3. Popri komunikačnocentrálnych spojkách v detskom dialógu pozorujeme ďalších 30 spojok a relatív participujúcich na vyjadrení desatiny medzivetných a vetnočlenských vzťahov. Pozoruhodný je fakt, že i tieto spájacie výrazy vytvárajú vnútorne štruktúrovaný subsystém špecifikujúci a modifikujúci syntaktické vzťahy derivované zo systému komunikačnocentrálnych spájacích prostriedkov. Na druhej strane je evidentné, že spájacie prostriedky prezentujúce špeciálne a z dominantného systému neodvodené vzťahy sú v skúmanom veku dieťaťa komunikačne obmedzené (frekvenčne, typom dialógu, vyšším stupňom komunikačnej kompetencie dieťaťa). Dá sa to povedať aj tak, že v mladšom školskom veku sa objavujú „zárodky“ synonymných prostriedkov k univerzálnym spojkám s cieľom explicitnejšie a pregnanťnejšie vyjadrovať syntaktické vzťahy. Deje sa tak v skupine spojok a relatív.

2.3.1. K univerzálnej zlučovacej spojke *a* pribúdajú spojky *aj, i* s navrstveným zdôrazňujúcim odtienkom pripojených členov (obidva výrazy sú v detskej komunikácii známe aj ako zdôrazňujúce častice), ale s osobitným kontextovým využitím. Viacnásobným opakovaním spojky *aj* sa dosahuje gradácia a stupňovaná seba-

zentácia dieťaťa (posledným pripojeným členom často býva súhrnové vymedzovacie alebo neurčité zámeno s odtienkom ľubovoľnosti).

– *Ja som bol v tábore.*

– *A ja aj u babky.*

– *A ja aj v tábore, aj u babky, aj pri mori, aj hocikde.*

– *Ja som už pil pivo.*

– *A ja som aj zatiahol z cigarety.*

– *A ja som aj pivo, aj víno, aj kus rumu mal, aj šicko.*

Spojka *i* prostú následnosť deja modifikuje na mierne zdôraznenie, stupňovanie s náznakom dôsledkového vzťahu. Rovnako ako častica *i* vyskytuje sa len v reprodukovaných textoch (*konečne stretol starčeka starého i spýtal sa ho na cestu*).

Odporovací vzťah reprezentovaný spojkou *ale* dotvárajú spojky *len, lenže* modifikujúce adverzatívny vzťah na jeho obmedzovaco-vynímajúci variant (*mali všetko, len jedno ich trápilo – nemusíš o nej veľa hovoriť, len ju budeš opisovať – môj je taký istý, lenže sa viac usmieva*).

Univerzálnu časovú spojku *keď* dopĺňa súvzťažná trojica spojok *len – kým – až* na vyjadrenie špeciálnejších časových vzťahov:

a) okolnosti predchádzajúcej deju nadradenej vety (*hneď ti ju dám, len nakreslím svoju*);

b) okolnosti, po ktorú trvá dej nadradenej vety (*išli sme tri dni, kým sme tam dorazili*);

c) okolnosť, po ktorej sa uskutoční dej nadradenej vety (*prv nech ona píše, až potom ty*).

Na vyjadrenie príčinnno-účelových vzťahov základnými reprezentantmi *lebo – aby* nadväzuje vysvetlenie príčiny, resp. účelu vo výzvoch replikách s komunikačnou funkciou zákazu alebo príkazu. Vysvetľujúca časť výzvovej repliky zvyšuje jej persuzívny účinok. Zaujímavá je i komunikačná rozrôznenosť spájacích výrazov. V zákazových replikách je vysvetľujúca časť uvedená spojkou *ved'* (*čo mi berieš, ved' ja teraz potrebujem – nestúpaj, ved' potom nebudeme mať tortu*), v príkazových spojkou *však* (*požič, však iba chvíľu si ja budem kresliť*). Toto komunikačné rozvrstvenie korešponduje so spôsobom využitia častíc *ved'* – *však* v detskom dialógu (častica *ved'* funguje skôr ako pobádací prostriedok na zastavenie činnosti – *ved' buď ticho, tak ved' chod' preč*, častica *však* väčšmi ako pobádací prostriedok na pokračovanie činnosti – *však hlasnejšie hovor – však modrou daj*). V pozadí tejto diferencovanosti by mohla byť schopnosť častice *však* vyjadriť pobádanie na afirmáciu s hovoriacim (*dobré, však*).

Pendantom spojky *že* zo základného korpusu spojok spontánnej detskej komunikácie je spojka *či* kompletizujúca dichotómiu obsahový predmet (*že*) – cieľový predmet (*či*). So spojkou *že* ju zblížuje funkcia vyjadriť sémanticko-syntaktické

vzťahy po slovesách hovorenia, myslenia a zmyslového vnímania. Na rozdiel od nej sa vyznačuje zúženou extenziou spôsobenou bohatšou intenziou. Spojka *či* pripája totiž len predmetové vedľajšie vety so zmyslom zisťovacej otázky (*opýtame sa, či nás nahrala – pýtali sme sa, či sa môžeme povozit’ – povedz, či ho máš rada a či sa ti páči – pod’ sa so mnou pozrieť, či tam nie sú psi – musím skúsiť, či mi tadial’ puk prejde*). Výpovede so spojku *či* majú postojovú komunikačnú funkciu. Hovoriaci nimi buď konštatujú neistotu, váhanie (*neviem, či to bude rovno – rozmyšľali sme, či už máme všetko hotové*), alebo úsilie túto neistotu odstrániť (*a vybehol som na pôjd, či to holuby nerozliali vodu – a ten ujo kopol, či je plná*). Napriek tomu, že sa za všeobecný reprezentant vylučovacieho vzťahu pokladá spojka *alebo*, spojka *či* sa presadzuje ako dominantná aj v zisťovacích otázkach disjunktneho typu (*Dobre som začala či zle? – To je šašo či obluda?*). Spojka *alebo* v detskej komunikácii participuje skôr na stvárnení voľnejších eventualitných vzťahov medzi sémanticky blízkymi alebo súradnými pomenovaniami (*keď mama alebo oco príde s dieťaťom – prezliekam si bábiky alebo sa hrám – mne sa páči ferari alebo mercedes – v sobotu alebo v nedeľu – a musel mať také rovnaké autá alebo autobusy*) než na vyjadrení vyhranených vylučovacích vzťahov. To, že eventualitné súvetia zlučujú voľne sa striedajúce deje (Bajzíkova – Oravec, 1982, s. 178), ich zblízuje so zlučovacími vzťahmi. Vývin disjunktých vzťahov v reči dieťaťa tak opätovne potvrdzuje, že východiskom ďalšej špecifikácie vzťahov sú vzťahy zlučovacie.

2.3.2. Druhá línia vo vývine jazykového stvárnenia medzivetných vzťahov spočíva v špecifikácii relatív reprezentovaných v komunikačnocentrálnom systéme spájajúcich prostriedkov relatívom *čo*. Svojou formou a autosyntagmatickou povahou (ktorá môže, ale nemusí byť v zhode s typom pripájanej vedľajšej vety, porov. *môžem si lietat’, koľko chcem – ukážem ti, koľko vydržím*) sú blízke opytovacím zámenám, funkcia vyjadrovať sémanticko-syntaktické vzťahy medzi základnými textovými jednotkami ich však zblízuje so spojkami (zámena sú, pravda, tiež konektormi, tie však vytvárajú sieť koreferenčných vzťahov, Dolník – Bajzíkova, 1998, s. 27). Relatíva v detskej komunikácii frekvenčne aj inventárovo „kopírujú“ tri komunikačné vrstvy opytovacích zámen (*čo – kto, kde, ako, aký – kam, skade, odkiaľ, kadiaľ, kedy, načo, prečo, koľko*), ktoré sme zachytili v spontánnej komunikácii detí (Kesselová, 1999, s. 193 – 202). Jedinou odchýlkou je výraz *či*, ktorý sa v reči detí ako zámeno uplatňuje len okrajovo a vo funkcii relatíva sme ho nesledovali vôbec. V komunikácii mu jednak konkuruje genitívny tvar zámena *kto* (*neviem, koho je ten časopis*), jednak vyjadrovanie príslušnostných vzťahov je produktom neskoršej fázy vývinu reči (porov. status príslušnostných adjektív v reči dieťaťa, Kesselová, 1998).

Hraničné postavenie relatív implikuje dve komunikačné funkcie:

a) Relatíva ako konektory pripájajúce predmetovú vedľajšiu vetu s nepriamou otázkou (*pýtala sa, kto bol zlý – porozprávali sme sa s babkou, ako sa nám vodilo – a ešte sa jej pýta, koľko má rokov – chceli vedieť, skade prišiel*) inklinujú k opytovacím zámenám. Rovnako ako ony obsahujú príznak neurčitosti, (neurčenosť), neznámosti (Svozilová, 1986, s. 96). Kým opytovacie zámená apelujú na jej odstránenie v replikách s komunikačnou funkciou (potreba informácie), vo výpovediach s relatívami v nepriamych otázkach sa apelovosť pritlmuje a reaktívna komunikačná funkcia sa transformuje na prvkovú (oznámenie, konštatovanie). Apelovosť si zachovávajú iba výpovede s verbami dicendi v performatívnom použití (*ešte sa ťa pýtam, koľko máš rokov*);

b) Druhou funkciou relatíva výraznejšie inklinujú k spojкам. Hoci je ich komunikačné uplatnenie v skúmanom texte periférne, predsa je i tu zreteľné smerovanie k symetrii medzi typom vedľajšej vety, ktorú uvádzajú, a vetnočlenskou funkciou, ktorú v nej majú (*kto bude robiť cirkus, dostane – sme poukladali veci tam, kde majú byť – urob, ako chceš – išiel a kúpil jej sukňu, akú už má – ja budem mať, koľko chcem*).

3. Záver. – Ontogenéza spojkového subsystemu v období mladšieho školského veku (6 – 10 rokov) súvisí s vývinom myslenia a uvedomovania si vzťahov v realite. Charakterizuje ju na jednej strane asymetrická parolová realizácia prezentujúca sa v rozvrstvení spojok na komunikačnocentrálne a periférne i v diferenciácii typov dialógu na komunikáty s tendenciou k polysyndetizmu a k asyndetizmu. Na druhej strane pôsobí tendencia k symetrii medzi typom medzivetnej (vetnočlenskej) relácie a jej formálnym vyjadrením spájacím prostriedkom. Spojky ako jazykový znak vzťahu sa v reči samej osebe vyznačujú vysokou mierou štruktúrovanosti. Východiskom jazykového stvárnenia vzťahov je priradovanie propozičných obsahov prostredníctvom univerzálnej spojky *a*. Zo siete vzťahov, na ktorých participuje spojka *a*, je derivovaný systém komunikačnocentrálnych spojok a z neho sú odvodené „zárodky“ ďalšej špecifikácie a konkretizácie vzťahov. Nateraz možno uzavrieť, že v ontogenéze spojok sa črtajú dve vývinové smerovania – asymetricko-symetrická línia a línia sémantickej derivácie.

Literatúra

- DOLNÍK, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Textová lingvistika. Bratislava, Stimul 1998, s. 27 – 31.
FONTANA, D.: Psychologie ve školní praxi. Praha, Portál 1997, s. 65 – 78.
FROMM, E.: Mít nebo být? Praha, Naše vojsko 1994, 170 s.
KESSELOVÁ, J.: Adjektíva v jazykovom systéme a v komunikácii. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 45, 1998/99, s. 37 – 41.

- KESSELOVÁ, J.: O funkcii zámen v dialogickej komunikácii. *Slovenská reč*, 64, 1999, s. 193 – 202.
- MIKO, F.: Povaha predložkového systému v slovenčine. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 151 – 171.
- MISTRÍK, J.: Výberová prednáška zo slovenského jazyka. *Vektory komunikácie*. Bratislava, Univerzita Komenského 1990. 84 s.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Vzťahové adjektíva v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1993. 152 s.
- NEBESKÁ, I.: Může být relevance dostačujícím principem komunikace? *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, s. 104 – 108.
- ORAVEC, J.: Používání slova „čó“ v spisovnej slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 8, 1954, s. 216 – 233.
- ORAVEC, J.: Základné odporovacie súvetia. *Slovenská reč*, 42, 1977, s. 79 – 85.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. *Syntax*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 189 – 200.
- PACHSOVÁ, J.: Vývoj dětské řeči v raném věku. Brno, Universita J. E. Purkyně 1979. 164 s.
- PIAGET, J. – INHELDER, B.: *Psychologie dítěte*. Bratislava, Sôfa 1993, s. 86 – 97.
- PŘÍHODA, V.: Ontogeneze lidské psychiky. I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1963, s. 237 – 251.
- RUŽIČKA, J.: Používání spojky *aby* v spisovnej slovenčine. *Slovenská reč*, 20, 1955, s. 290 – 301.
- RUŽIČKA, J.: Spojky. In: *Morfologie slovenského jazyka*. Red. J. Ružička a kol. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966, s. 676 – 745.
- SVOZILOVÁ, N.: Spojky a další spojovací prostředky. In: *Mluvnice češtiny. 2.* Red. J. Petr a kol. Praha, Academia 1986, s. 214 – 228.
- TIBENSKÁ, E.: Syntaktická rovina. In: *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Red. J. Bosák. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998, s. 81 – 87.

Jaromír Krško

MIKROŠTRUKTÚRNE VZŤAHY V ONYMII

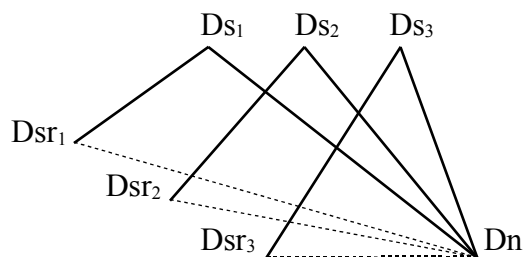
KRŠKO, J.: Microstructure Relations in Onymy. *Slovenská reč*, 67, 2002, No. 3, pp. 142 – 153. (Bratislava).

In the study, the author focuses on the operating of microstructure relations (lexical synonymy, polysemy, homonymy and antonymy) and their use in onymy. The author for lexical synonymy proposes to use the term polyonymy, for polysemy – the term onymic polysemy, for homonymy – onymic homonymy and general term (for either relation) is onymic polyreference. Polyonymy can be observed in several levels: diachronic, social, dialectal, codifying, emotive, transpositional, as well as ideological levels. The majority of microstructural relations in antroponymy and toponymy do not arise on the micro-society level but their functioning may be observed in a comparison of several social groups.

Všeobecne sa uznáva základná téza, že propriálna lexika tvorí špecifickú oblasť lexiky. Pri analýze mikroštruktúrnych vzťahov preto treba vychádzať najprv zo všeobecných vzťahov v lexike a potom si túto problematiku všimnúť v onymii.

V minulosti sa vo všeobecnej onomastike venovala pozornosť najmä onymickej synonymii, polysémii a homonymii, najmenšia pozornosť sa venovala antonymii.¹

Lexikálna synonymia jestvuje medzi slovami, „ktoré vyjadrujú podobné alebo rovnaké poznanie, videnie a hodnotenie vecí spoločnosťou“^{2c} (Rajnohová, 1998, s. 234), alebo ide o slová „s podobnými alebo rovnakými propozičnými a konotačnými sémami.“ (Rajnohová, 1998, s. 235). Tento jav môžeme vyjadriť v rámci sémantického trojuholníka takto:

Synonymia vzniká aj v onymii a zo všetkých mikroštruktúrnych vzťahov sa vyskytuje najčastejšie. Pre vznik onymickej synonymie (polyonymie) je dôležitá designácia vlastného mena.

¹ Pri každom mikroštruktúrnom vzťahu zosumarizujeme názory jednotlivých autorov o tejto problematike a priblížime ich terminológiu.

² Problematika spoločenského hodnotenia (vnímania a videnia) plne korešponduje s našimi názormi o existencii sociálnych topónym, resp. o sociálnom priestore v onymii.

Problematiku synonymie v onomastike analyzovalo viacero autorov. Napriek tomu sa však doteraz neustálila terminológia na pomenovanie tohto mikroštruktúrneho vzťahu. K. J. Soltészová (1972) pri synonymii brala do úvahy kontextovú zrozumiteľnosť a synonymický vzťah hodnotí len v určitých časových a lokálnych súradniciach. V diachronickom vzťahu (napr. *Sankpeterburg – Petrohrad – Leningrad*) nejde podľa nej o polyonymiu. Naopak, A. V. Superanskaja (1973) hodnotí tieto (diachronické) onymické rady ako synonymický rad a na označenie tohto javu používa termín *polyonymia*.

W. Fleisher (1973) sa usiloval presadiť termín *propriálne dublety*. Nedostatkom tohto označenia je, že termínom dublety sa označujú zdvojené veci. Polyonymický rad však môže pozostávať aj z viac ako dvoch členov.

M. Majtán (1976) pracuje s termínmi *viacnázvovosť* alebo *tautonymia*. Pri tomto jave treba podľa neho odlišiť viacnázvovosť od variantnosti – „termínmi viacnázvovosť, tautonymia možno označovať lexikálne, slovotvorne, paradigmaticky a gramatickým číslom odlišené názvy toho istého objektu a termínom variantnosť hláskovo a graficky odlišené názvy (varianty názvov).“ (Majtán, 1976, s. 45). Zároveň autor termín viacnázvovosť považuje za vhodnejší ako termín absolútna synonymia.

Polyonymiu definuje V. Blanár ako „pomenovanie tohože denotátu rozličnými topolexémami alebo antropolexémami.“ (Blanár, 1996, s. 141). Definícia vychádza z jeho názoru, že treba odlišiť vlastné meno vzniknuté z rovnakých synonymických odvodzovacích základov, ktoré sú názvami osobitných denotátov³ (*Vinice – Vinohrady, Kováč – Faber – Šmíd*) od paralelného pomenovania denotátu niekoľkými vlastnými menami: *Anglicko – Veľká Británia* (Blanár, 1996, s. 141). V. Blanár v tejto súvislosti používa termín *onymická synonymia*.

Z nášho hľadiska je najvýstižnejší termín *polyonymia*, pretože najlepšie vyjadruje fakt „viacmennosti“, príp. termín *onymická synonymia* (tu však pri konfrontácii s lexikálnou synonymiou musíme používať atribút (lexikálna/onymická) na odlišenie synonymického javu).

Pri skúmaní polyonymických názvov môžeme za rozhodujúce kritérium brať do úvahy fakt, či ľudia vedia stotožniť viaceré názvy s daným objektom (teda, či viaceré designátory vedú stotožniť s jedným denotátom). V obciach osídlených nemeckou kolonizáciou (Turček, Sklené, Horná Štubňa, Brieštie, Vrčko...) sa dodnes používajú popri slovenských názvoch aj nemecké podoby. Terénnym výskumom sme zistili, že staršej a strednej generácii nerobilo žiadne problémy dvojjazyčné pomenovanie tokov (tvoria polyonymický rad vo vzťahu domáci – cudzí názov), mladšia a najmladšia generácia (deti a mládež do 20 rokov) však nemecké názvy už nepoužíva a

³ Podľa nášho názoru v tomto prípade nejde o polyonymiu, pretože z vyššie uvedených názorov vyplýva, že polyonymia je vzťah niekoľkých designátorov k jednému denotátu.

väčšinou považovala dva názvy za názvy dvoch objektov. V tejto sociálnej skupine (mladšia generácia) zaniká polyonymia tohto typu.

Hranica medzi polyonymickým názvom (t. j. pomenovaním začleneným do polyonymického radu) a variantom („hláskovo a graficky odlišným názvom“ – Majtán, 1980, s. 45) je veľmi jemná a podľa nášho názoru ju možno rozlišovať len v synchrónnej onymii. Napr. tvary *Blatnický potok* – *Blatnica* považujeme za polyonymické názvy, pričom druhý názov vznikol univerbizáciou – deriváciou (Krško, 2001, s. 19), ale názvy *Blatnica* – *Blatničianka* považujeme za varianty. Z diachrónneho hľadiska však môžeme tieto tvary považovať za polyonymické, pretože jeden slovtvorný model mohol byť produktívny v minulosti a v súčasnej tvorbe hydroným dominuje iný (odlišný) postup.

Polyonymia vzniká v niekoľkých rovinách, ktoré môžu byť vzájomne popreskupované. Vo všeobecnosti rozoznávame tieto roviny: starší – novší názov (diachrónna rovina), všeobecne – individuálne používaný názov (sociálna rovina), spisovný – nárečový názov (dialektová rovina), štandardizovaný – neštandardizovaný názov (kodifikačná rovina), neutrálny – expresívny názov (emocionálno--expresívna rovina), pôvodný názov – substituovaný z iného jazyka (substitučná rovina) a (doposiaľ nespomínanú) ideologickú rovinu, ktorá vzniká v opozičnom vzťahu ideologicky vyhovujúci – ideologicky nevyhovujúci názov.⁴

Diachrónnu rovinu zistíme analýzou historických dokumentov v komparácii so súčasným stavom. Túto rovinu reprezentujú v turčianskej hydronymii napr. názvy: *aqua Prehod* (1266) – *rivulus Dubowensi* (M. Bel, 1736) – *Besná voda* (súčasná podoba); *Konotopa* (1248) – *Ivančiná*; *fluvius Bela* (1287) – *Necpalský potok*; *fluvius Borocho* (1252) – *Valčiansky potok*; *rivulus Ewspatak* (1393) – *Valentová*; *Garadechnice* (1242) – *Sklabinský potok*. Určiť diachrónnu rovinu pri terénnych názvoch je dosť problematické, pretože pozemkové mapy sa väčšinou prepisujú a z historických zápisov jednotlivých onymických bodov sa dá ťažko určiť, či dva rôzne názvy označujú jeden objekt.⁵ Počas výskumu toponymie Muránskej doliny sme však zaznamenali aj polyonymiu terénnych názvov v diachrónnej rovine: *Vidín*⁶ (1853) – *Paulusove bane*; *Pod Bartowau* (1829) – *Friše*.

O sociálnej rovine môžeme hovoriť najmä v súvislosti s dĺžkou toku. Tento druh polyonymie je typický práve pre hydronymiu, pretože vodný tok predstavuje veľmi dlhý (rozľahlý) objekt na pomenovanie. V praxi sa preto stretáme s javom, že (najčastej-

⁴ Základné členenie porov. napr. v prácach M. Majtána (1976, s. 45) alebo J. Krška (1996b, s. 138; 2001, s. 17). Pomenovanie jednotlivých rovín nebolo v onomastike doposiaľ publikované.

⁵ Omnoho presnejšie je to pri hydronymách. Toky, vzhľadom na svoju dĺžku, predstavujú pomerne veľký objekt a dôležitý orientačný bod.

⁶ Ide o názov, ktorý spomína G. Reuss vo svojom rukopise *Opis mestečka Velká Revauca zvaného* (1853) – „*Obrazy dva, u G. Julise Reusi hl. meráče. Jeden z těchto představuje Revúcu z Vidína vzata, druhý Tatry od Bohúňa odmalované.*“ (Krško, 1996a, s. 119).

šie) prameň má iný názov ako horný, stredný alebo dolný tok. Polyonymia totiž vzniká odlišným vnímaním objektu (porov. pozn. 2, a teda odlišnou designáciou v rôznych sociálnych skupinách.⁷ Takto vznikli napr. polyonymické názvy: *Teplica* (pomenovanie stredného toku 27 km dlhého potoka) – *Žarnovica* (prameň a horný tok) – *Jazernica* (dolný tok); *Rakša – Horevodie* (prameň); *Javorovec – Ružová* (dolný tok).

Dialektová rovina (v komparácii so spisovným jazykom) sa vyskytuje často v celej onymii, najmä ak ide o nárečie s výrazným rozdielom voči spisovnému jazyku. V turčianskej hydronymii sme zaznamenali túto rovinu len v niekoľkých prípadoch, pretože diferenčné prvky, ktoré charakterizujú turčianske nárečie, sa uplatnili v hydronymii v malom množstve: *Gaderský potok – Gäderský potok*; *Vedžer – Vädžer*; *Karlovský potok – Karl'ouský potok*; *Lehôtka – Lihotka* a pod. Pri stredogemerských terénnych názvoch vystupuje do popredia najmä hlásková zmena *č > š*, ale aj ďalšie prvky: *Črchľa – Šeršľa*, *Čiert'az – Šert'azeň*, *Hrdzavé – Rdzavuo* atď.

Kodifikačná rovina je úzko prepojená so sociálnou rovinou. Polyonymia v tejto rovine najčastejšie vzniká v antroponymii – pri používaní tzv. živých osobných mien, ktorých forma sa výrazne odlišuje od úradnej dvojmennej sústavy (*Stana Janovich sin*, *Vojtekeje Štef'ini d'iouka*, *Krčmáreje*, *Svetích* atď. – Šlabjarová, 1995).

Väčšinu názvov tvoriacich korpus turčianskej hydronymie sme získali excerptiou rôznych máp. Tie sa musia opierať o štandardizovanú podobu, ktorú prijal Ústav geodézie a kartografie a Výskumný ústav vodohospodársky. Získali sme aj mapy vyhotovené Výskumným ústavom vodohospodárskym pre Povodie Váhu v Piešťanoch. Na vodohospodárskej mape (M 1 : 50 000) bolo mnoho názvov, ktoré nekorešpondovali s názvami získanými z iných zdrojov (mapy, diplomové práce, terénny výskum). Tieto názvy vznikli „umelo“, najčastejšie boli motivované okolitými terénymi názvami. Vnímané našou optikou o sociálnom priestore v onymii, ľudia, ktorí vytvorili tieto názvy, neboli súčasťou societ, v ktorých sa funkčne uplatňujú (žiaľ) nekodifikované podoby hydroným: *Jasenová – Kýčera*; *Medvedí potok – Krištálový (!)*; *Húč'ava – Studenec*; *Daubnerov potok – Darebák*; *Široký potok – Mokry...*

Emocionálno-expresívna rovina je prepojená s ostatnými rovinami. Ide o začlenenie expresívne motivovaného názvu do opozičného pomenovania voči neutrálnemu názvu. Vyjadrenie expresivity (ako sociálneho fenoménu) sa najčastejšie uplatňuje v antroponymii – v prezývkach alebo živých osobných menách – „*Haluškeje* (je malý ako haluška), *Pišnikeje* (bola pyšná)... *Kosák* (často chodí opitý po ceste, akoby kosil kosou zo strany na stranu), *Somarka* (je maďarskej národnosti, preto často používa ženský rod s príponou -ka pre mužský rod)...“ (Šlabjarová, 1995, s.

⁷ Za relatívne uzavreté society považujeme aj príslušníkov jednotlivých obcí. Societa je tým kompaktnejšia, čím je uzavretejšia do seba (má menej kontaktov s okolitými societami – v minulosti šlo najmä o izoláciu vyvolanú geomorfologickými podmienkami a vzdialenosťou). K nášmu chápaniu sociálneho priestoru (najmä v toponymii) porov. Krško, 1998a, 1998b.

17 – 18). Expresivita je prítomná aj v hydronymách najmä v súvislosti s charakterom a vlastnosťami toku – *Besná voda* (dravý tok), *Darebák* (tok spôsobujúci záplavy); môže sa ňou charakterizovať zápach alebo účinok vody – *Smradľavá voda* (Valča), *Kakajka* (Muránska Dlhá Lúka), *Prdliška* (Revúca), *Žobráška* (Muráň). Expresívne sa označujú aj terénne názvy – v názve je obsiahnutá charakteristika pozemku (nevhodná poloha), zlá kvalita pôdy a pod. – *Chajlúky* (lúka leží v údolí medzi dvoma potokmi, na jar býva často zaplavovaná).

Substitučná rovina sa uplatňuje v polyonymii pri etnickom zmiešaní obyvateľov rovnako v antroponymii i toponymii⁸. V našom prípade môžeme uvažovať o substitúcii (pôvodných) slovenských hydroným do nemčiny a neskôr do slovenčiny. Ide o dôležité (veľké) vodné toky, ktoré boli známe predchádzajúcemu obyvateľstvu. Prichádzajúce nemecké etnikum ich prevzalo v pôvodnej podobe a foneticky prispôbilo svojim nárečiam: *Briešťanka* (z ojkonyma *Brieštie* – to z apelatíva *brest*) – *Brieserwasser*; *Vrúca* (od slovesa *vrieť*) – *Vritzam*. Týchto hydroným je však málo. Omnoho väčšiu skupinu tvoria hydronymá substituované z nemčiny (resp. z nemeckých nárečí) do slovenčiny. Ide o vodné toky nachádzajúce sa v horách, ktoré fungujú najmä v onymii obyvateľov týchto obcí. Proces štandardizácie hydroným vyvolal potrebu označenia toku v slovenčine, a teda jeho substitúcie z nemčiny. Väčšina slovenských názvov vznikla kalkovaním: *Tiefwasser* – *Hlboký potok*; *Grenzwasser* – *Hraničná voda*; *Ahornbrunn* – *Javorová studňa*; *Mühlbach* – *Mlynský potok*; *Schwarzwasser* – *Čierna voda*; *Bei Brunn* – *Pri studni* a pod.

Poslednú – ideologickú rovinu v toponomastike (konkrétne v urbanonymii) skúmal v ostatnom desaťročí v slovenskej onomastike najmä P. Odaloš. Urbanonymá najcitlivejšie reagujú na zmenu politického režimu – po nástupe socializmu a po jeho páde sa uskutočnili časté zmeny názvov jednotlivých urbanonym v celom socialistickej bloku (Odaloš, 1996). V oblasti terénnych názvov sa z ideologických dôvodov (po roku 1945 a 1948) pristúpilo k prehodnoteniu najmä nemeckých názvov v oblastiach osídlených Nemcami (Spiš, Gemer, stredné Slovensko – tzv. Hauerland atď.)⁹ a po roku 1948 aj k niektorým ďalším názvom.

Túto rovinu sme zaznamenali aj v hydronymii – pri toku *Antonský potok*, ktorého názov vznikol podľa terénneho názvu *Antonská dolina* (tá podľa kaplnky sv. Antona, ktorá je postavená pri ústí potoka do Turca). Na vodohospodárskej mape z roku 1988 sme zaznamenali podobu *Antolský potok* (pravdepodobne pod ideologickou zmenou ojkonyma *Sv. Anton* > *Antol*).¹⁰

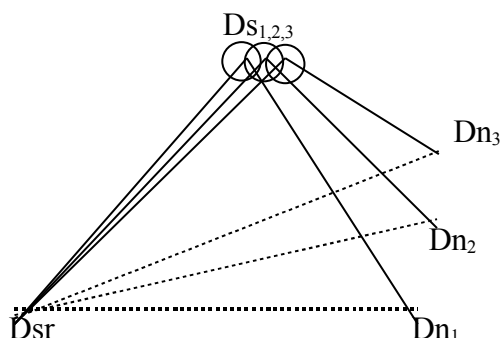
⁸ Z priestorových dôvodov len odkazujeme na doklady o výskyte polyonymie v substitučnej rovine v našich štúdiách, porov. Krško, 2000, 2001 (s. 49 – 56).

⁹ Porov. Krško, 2000.

¹⁰ Uplatnenie ideologickej roviny v hydronymii je výnimočné. Najčastejšie sa tieto vplyvy uplatnili pri urbanonymách, oronymách a ojkonymách (porov. Krško, 1996b, s. 137).

Ďalším mikroštruktúrnym vzťahom v lexike je polysémia. Ide o opačný jav ako v synonymii. Pri polysémii (aj homonymii) jednému designátoru zodpovedá niekoľko denotátov. Na rozdiel od homonymie však pri polysémii dochádza v rámci designátov k prekrytiu spoločných semém (majú spoločné sémantické jadro) – k tomu porov. Blanár, 1984, s. 73 – 79.

Polysémiu môžeme v rámci sémantického trojuholníka vyjadriť takto:

Polysémiu v onymii chápajú onomastici rozlične. A. V. Superanskaja tento jav vlastným menám zásadne nepriznáva („полисемия им принципиально не свойственна“ – Superanskaja, 1973, s. 292), dokonca nesúhlasí ani s názorom T. N. Kondratevovej, pripúšťajúcej polysémiu v rámci vlastných mien, ktoré vznikli z polysémických apelatív (Superanskaja, 1973, s. 292, pozn. 16).

K. J. Soltészová (1972) polysémiu vlastných mien pripúšťa a píše, že tento jav vzniká prenášaním vlastného mena – za polysémické pokladá názvy krajín, oblastí, okresov, ktoré dostali názov podľa obcí (centier týchto častí) alebo podľa riek – *Missouri* – rieka i štát v USA; *Zürich* – mesto, oblasť, kantón. Takéto chápanie polysémie je príliš široké, pretože uvedené propriá nepatria do rovnakých onymických sústav.¹¹ Soltészovej názor o polysémii však treba podporiť v ponímaní rovnakých miestnych názvov s priezračným apelatívnym významom. V. Blanár (rovnako ako A. V. Superanskaja¹²) však vyslovuje názor, že „v toponymách a mikrotoponymách ako *Abrahamovce, Behynce, Belá, Bohunice, Vozokany...*; *Lúky, Kratiny, Vinice...*, ktoré sa vzťahujú na rozličné objekty na území slovenského národného jazyka, ide skôr o použitie jedného mena na označenie rozličných objektov.“ (Blanár, 1996, s. 139).

¹¹ Tu treba súhlasiť s názorom A. V. Superanskej (1973, s. 291), ktorá hodnotí polysémiu ako záležitosť jedného poľa (pod pojmom *pole* chápe onymickú sústavu).

¹² A. V. Superanskaja (1973, s. 289) hovorí o tzv. *мезоименности* – ak existujú rovnako pomenované objekty v rámci jednej onymickej sústavy: *Rostov* – 1. mesto na Done, 2. mesto v Jaroslavskej oblasti. K. J. Soltészová by to hodnotila ako onymickú polysémiu.

V. Blanár (1996, s. 139) pripúšťa tento mikroštruktúrny vzťah. Ako polysémické slovo „možno hodnotiť vecne blízke denotáty, ktoré sú blízke aj obsahovo, t. j. designáciou. V zásade ide o vlastné mená patriace do jednej onymickej sústavy.“ V antroponymii poukazuje tento autor na spoločné znaky nositeľov toho istého rodného mena a priezviska v priamom príbuzenskom vzťahu, napr. *Ján Kováč* – starý otec, otec, syn.¹³

Ak sa vrátíme k Soltészovej názoru o chápaní polysémie rovnakých miestnych názvov s priezračným apelatívnym významom, dostaneme sa k samotnému jadru problému polysémie v onymii, ktorý je podľa V. Blanára (1996, s. 138) „zo skúmaných termínov najmenej vyjasnený“.

V rámci výskumu hydronymie Turca sme po zostavení abecednej kartotéky hydroným zistili, že v povodí Turca existuje niekoľkonásobný výskyt niektorých hydroným: *Biely potok* – 1. ľavý prítok Turca ústiaci v časti Požehy, 2. pravý prítok Turca ústiaci severne od Blažoviec, 3. pravý prítok Briešťanky, 4. pravý prítok Belianskeho potoka, 5. pravý prítok Vôdok; *Blatná* – 1. pravý prítok Znievskeho potoka, 2. ľavý prítok Hájskeho potoka, 3. pravý prítok Sklabinského potoka; *Bukovina* – 1. pravý prítok Dedinského potoka, 2. pravý prítok Bôrovského potoka; *Mlynský potok* – 1. ľavý prítok Turca ústiaci severne od Príboviec, 2. pravý prítok Pivovarského potoka, 3. ľavý prítok Dedinského potoka, 4. ľavé rameno Turca ústiace severne od Skleného atď. M. Majtán (1996, s. 20) píše, že: „pri posudzovaní názvov zo širšieho rámca a pri areálovom výskume názvov výskyt rovnakých názvov pokladáme za homonymný jav, za homonymiu..., v rámci mikrorajónu homonymných javov niet, boli by na prekážku jednoznačnej identifikácie objektov.“ Základné otázky preto znejú: „Ako môže dochádzať k takémuto javu, keď polysémia alebo homonymia narúšajú komunikáciu a *prečo* k tomuto javu dochádza – veď sa tým popierajú základné vlastnosti propria – identifikovať, pomenovať, diferencovať a lokalizovať objekt?“. Odpoveďou na tieto otázky je chápanie sociálneho priestoru a uplatnenie proprií v ňom.

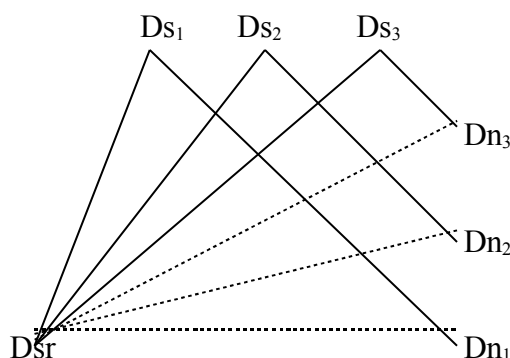
Ak chápeme obyvateľov obce ako uzavretú (mikro)societu, funguje v nej vlastná (mikro)sociálna onymia. V rámci nej nemôže existovať jav onymickej polysémie alebo homonymie (v obci môže byť len jeden *Mlynský potok*, pretože proprium by stratilo svoje základné atribúty). Ak však prekročíme hranice society a porovnáme určitú množinu sociálnych onymických sústav, teda skúmame širšie onymické prostredie (skladajúce sa z niekoľkých, od seba nezávislých sociálnych prostredí), zistíme, že proprií s rovnakou motiváciou, ale označujúcich rôzne objekty, môže byť niekoľko. V tomto smere nie je rozhodujúca ani veľkosť objektu, pretože napr. pri hydronyme *Turiec* dochádza k onymickej polysémii v rámci Slovenska: *Turiec* – 1. ľavý prítok

¹³ K. J. Soltészová (1972) pokladá za polysémické aj vzťahy medzi nepříbuznými osobami – nositeľmi toho istého rodného mena a priezviska.

Váhu; 77,4 km dlhý tok prameniaci v Kremnických vrchoch, ústiaci pri Vrútkach; 2. pravý prítok Slanej; 46,2 km dlhý tok prameniaci v Slovenskom rudohorí, ústiaci pri Tornali (Sičáková, 1996, s. 85). Polysémia nevzniká teda v nižších societach (v rámci vertikálneho členenia sociálneho priestoru), ale pri komparácii viacerých sociálnych onymických sústav.

Ďalším problémom v tejto problematike je terminologické označenie tohto javu. Tým, že niektorí onomastici ho nepripúšťajú, nepotrebujú ho ani presne pomenovať. Keďže ide o jav, pri ktorom sa jeden designátor vzťahuje na niekoľko denotátov, uvažovali sme (pod vplyvom termínu polyonymia) o termíne polyreferenčnosť (jav vzťahujúci sa na niekoľko referentov). Tento termín by však zahŕňal rovnako lexikálne ako aj onymické javy a navyše by nediferencoval polysémiu a homonymiu. Z tohto dôvodu sa najvýhodnejšími termínmi zdajú *onymická polysémia*, *onymická homonymia*. Strešným termínom pre obidva javy by mohol byť termín *onymická polyreferenčnosť*.

S lexikálnou polysémiou úzko súvisí homonymia. Rozdiel je v tom, že z hľadiska designátorov nedochádza k ich prekryvaniu, pretože designáty neobsahujú žiadne spoločné sémy. Ide teda o rovnako znejúce slová, ktoré v rámci sémantického trojuholníka možno vyjadriť takto:

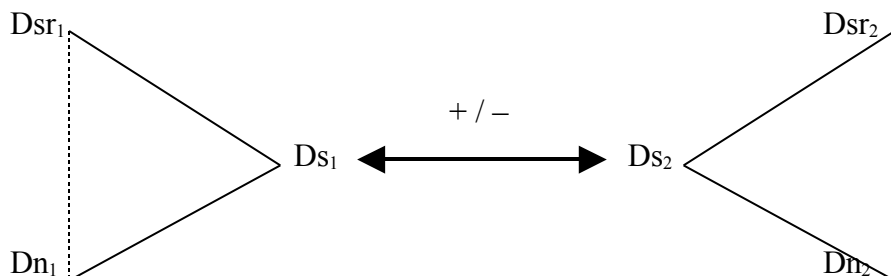
K. J. Soltészová (1972) vidí onymickú homonymiu v propriách pochádzajúcich z apelatív, ktorých významy od pôvodu nesúviseli alebo súvislosť zanikla: *Marci* – 1. antroponymum od mena *Márton*, 2. antroponymum od mena *Marcell*.

V onomastike charakterizuje A. V. Superanskaja (1973, s. 288) onymickú homonymiu ako záležitosť rozličných polí (onymických sústav): *Miška* – 1. meno chlapca, 2. meno jelenčeka, 3. cukríky tejto značky; alebo v antroponymii ide o nositeľov rovnakého rodného mena a priezviska, ale bez príbuzenského vzťahu. Za onymické homonymá považuje aj rovnozvukné mená v rôznych jazykoch (v rôznych národných onymických sústavách): *Brest* – 1. mesto vo Francúzsku, 2. mesto v Bielorusku.

V. Blanár (1996, s. 140) za homonymné považuje tieto skupiny vlastných mien: „a) rovnozvučné mená označujúce denotáty z rozličných onymických sústav tohože národného jazyka: *Nitra* – 1. rieka, 2. mesto; b) úradná, prípadne hypokoristická podoba rodného mena používaná v danej sústave aj ako priezvisko; c) rovnozvučné mená označujúce denotáty z jednej onymickej sústavy príslušného národného jazyka, napr. *Milka* – 1. hypokoristikum k *Emília*, 2. hypokoristikum k *Ludmila*, 3. úradné meno prevzaté z južnoslovanských jazykov.“

Za homonymné podoby hydroným Turca môžeme teda považovať tie názvy, ktoré majú odlišnú motiváciu, napr.: *Široká* – 1. ľavý prítok Teplice, názov vznikol podľa širokého toku, 2. ľavý prítok Turca, názov vznikol z hydronyma *Široký potok*, 3. ľavý prítok Slovianskeho potoka, názov vznikol podľa terénneho názvu *Široká* (dolina); *Sokol* – 1. ľavý prítok Turca, názov pravdepodobne vznikol podľa hniezdisk sokolov pri jeho brehoch, 2. ľavý prítok Polerieky, názov vznikol z terénneho názvu *Sokol*.

Posledným mikroštruktúrnym vzťahom, ktorému budeme venovať pozornosť, je antonymia. Možno vysloviť názor, že antonymia vzniká v rovine apelatív, ktoré sa následne proprializujú (teda v rovine vzniku názvu). Preto sa tomuto vzťahu venuje viac pozornosti v lexikológii ako v onomastike. V lexike je antonymia budovaná na vzťahu opozície významov, teda designátov. Tento vzťah musíme preto graficky vyjadriť takto:

Vzhľadom na to, že ide o vyjadrenie opačného významu, môže sa využiť aj expresivita použitého významu.

Ako funguje tento mikroštruktúrny vzťah v onymii? A. V. Superanskaja (1973, s. 304 – 305) v súvislosti s antonymiou proprií tvrdí, že táto vlastnosť im nie je v zásade vlastná. Uvádza však príklady tzv. geografickej (*severný a južný pól*) a toponymickej antonymie (*Veľký a Malý Kaukaz*). V. Blanár však zdôrazňuje, že v týchto prípadoch „do paradigmatického vzťahu vstupujú ‚názvy s etymologicky antonymickými lexémami‘ vzhľadom na vzájomnú polohu alebo rozsah pomenovaných predmetov...“ (Blanár, 1996, s. 141). Tento autor zároveň uvádza iný druh antonymie pri antroponymách: „*Mária Kohútová, rod. Jakubcová* (Horná Strehová) – *Sliepoč-*

ka – *Justín Andel* (Radol'a) – *Čertík*.“ (Blanár, 1996, s. 141). Tieto príklady dokazujú, že antonymia spomedzi všetkých mikroštruktúrnych vzťahov uplatňujúcich sa vo vlastných menách nevzniká cez proprium, ale len cez apelatívum. Expresivita, ktorú sme spomenuli na začiatku, sa uplatňuje práve pri antroponymách – vzniká tak nové proprium, ktoré má opačnú (apelatívnu) hodnotu.

Superanskej chápanie antonymie (geografickej a toponymickej) sa vyskytuje často v toponymii. Tu by bolo vhodnejšie hovoriť o *opozícii*, pretože tento termín je širší ako termín *antonymia*. Opozičné vzťahy vznikajú v komparácii dvoch objektov na základe veľkosti (*Velký Krtíš – Malý Krtíš*), polohy (*Vyšné Ružbachy – Nižné Ružbachy*, *Horný Turček – Dolný Turček*), pôvodnosti (*Staré Mesto – Nové Mesto*), etnického zloženia (*Slovenské Pravno – Nemecké Pravno*) atď. V antroponymii sa často uplatňuje ironická (vnútorná) opozícia: *Kohútová – Sliepočka*, *Andel – Čertík*, *Malý – Obor*, *Tučný – Slamka*...

Na potvrdenie tézy, že do antonymických vzťahov vstupujú apelatíva a nie propriá, sme vytvorili test, ktorý sme zadali študentom 1. ročníka slovakistiky na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Test obsahoval zadanie: Utvorte antonymické vlastné meno k uvedeným príkladom a vysvetlite, prečo sa dá (nedá) vytvoriť. Nasledovalo 6 dvojíc fiktívnych mien v taliančine, srbčine, poľštine, maďarčine, angličtine a v slovenčine s rovnakým významom (*tučný a fajčiar*). Mená sme študentom postupne odkrývali v tomto poradí: *Agostino Grasso*, *Agostino Fumatore*, *Drago Debeo*, *Drago Pušač*, *Mariusz Thusty*, *Mariusz Palacz*, *István Kövér*, *István Dohányzó*, *John Fat*, *John Smoker*, *Ján Tučný*, *Ján Fajčiar*. Zo 45 odpovedí študentov sme získali 45 správnych odpovedí na slovenské priezvisko *Tučný* a 43 na slovenské priezvisko *Fajčiar*. Relatívne dobrú úroveň odpovedí sme zaznamenali aj na anglické formy *Fat* (40 odpovedí) a *Smoker* (38 odpovedí) a na poľskú formu *Thusty* (32 odpovedí)¹⁴. Maďarské formy *Kövér* a *Dohányzó* zachytávali 2 odpovede. Všetky ostatné inojazyčné priezviská nemali uvedený antonymický protipól. Študenti správne zhodnotili, že nevedeli utvoriť antonymické vlastné mená preto, lebo nerozumeli významu daných mien.

Termín na označenie antonymického vzťahu v onomastike by mohol byť *onymická antonymia*, príp. *onymická opozícia*.

Mikroštruktúrne vzťahy, ktoré sme v príspevku analyzovali, poukazujú na sociálne prepojenie proprií a ich používateľov. Zároveň sme dokázali, že polyonymiu, onymickú polysémiu, onymickú homonymiu a onymickú antonymiu nemožno skúmať z hľadiska mikrospoločenstiev (mikrosociet), pretože na tejto úrovni tieto vzťahy (s výnimkou antonymie) nevznikajú. V širšom ponímaní spoločností však propriá existujú vo všetkých skúmaných mikroštruktúrnych vzťahoch.

Literatúra

¹⁴ Vysoký počet správnych odpovedí ovplyvnila významová blízkosť slov *tlstý* a *tučný* v slovenčine.

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. Bratislava, Veda 1996. 250 s.
- DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1990. 291 s.
- FLEISCHER, W.: Variationen von Eigennamen. In: Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik. Red. H. Walther. Berlin 1973, s. 52 – 63.
- KRŠKO, J.: Chotárne názvy Revúcej vo svetle histórie. In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 117 – 123.
- KRŠKO, J.: Polyonymia chotárnych názvov Muránskej doliny. Slovenská reč, 61, 1996, s. 136 – 141.
- KRŠKO, J.: Mikrosociálne toponymá. In: 13. slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku 2. – 4. 10. 1997. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1998, s. 115 – 119.
- KRŠKO, J.: Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín. Slovenský národopis, 46, 1998, s. 80 – 101.
- KRŠKO, J.: Adaptácia nemeckých terénnych názvov do slovenskej toponymickej sústavy (na príklade Dobšinej). Referát prednesený na X. ročníku kolokvia mladých jazykovedcov 22. – 24. 11. 2000, Modra-Piesok, v tlači.
- KRŠKO, J.: Terénne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2001. 232 s.
- MAJTÁN, M.: Spoločenské fungovanie toponyma. In: Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Širava 20. – 24. septembra 1976). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 43 – 49.
- MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, Veda 1996. 191 s.
- ODALOŠ, P.: Vývinové tendencie názvov ulíc a námestí miest a obcí na Slovensku. Slovenská reč, 58, 1993, s. 332 – 338.
- ODALOŠ, P.: Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Zborník materiálov z onomastického kolokvia konaného v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1996. Banská Bystrica – Bratislava, Pedagogická fakulta UMB – Fakulta humanitných vied UMB – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1996, s. 80 – 87.
- RAJNOHOVÁ, A.: Synonymia a význam. In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Zborník Fakulty humanitných vied. Sekcia filologická. 2. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 1998, s. 232 – 236.
- RAJNOHOVÁ, A.: Veda pre vedu alebo Synonymia v zajatí jazykovedy? In: Varia VIII. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 25. – 27. 11. 1998. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1999, s. 308 – 311.
- SOLTÉSZ, K. J.: Homonymie, Polysemie und Synonymie der Eigennamen. In: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, 22, 1972, s. 107 – 117.
- SUPERANSKAJA, A. V.: Obščaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva, Nauka 1973. 364 s.
- ŠLABJAROVÁ, I.: Živé mená v Diviackej Novej Vsi. In: Varia IV. Zborník materiálov zo IV. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku, 30. 11. – 2. 12. 1994. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1995, s. 14 – 19.
- ŠRÁMEK, R.: Úvod do obecné onomastiky. Brno, Masarykova univerzita 1999. 191 s.

Juraj Dolník

SÚČASNOSŤ A PERSPEKTÍVY SLOVAKISTIKY NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UNIVERZITY KOMENSKÉHO

DOLNÍK, J.: The current state and perspective of slovacistics at the Faculty of Arts and Sciences of Comenius University. *Slovenská reč*, 67, 2002, No. 3, pp. 154 – 158. (Bratislava).

The text was delivered on the occasion of the 80th anniversary of the foundation of slovacistics at the Comenius University. The main aim of the speech was to refer to the actual problems of the slovacistics.

Tento príspevok sa dotýka niektorých aspektov súčasnej práce Katedry slovenského jazyka na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a jej perspektívy. Jeho obsahom však nie je výpočet súčasných a budúcich aktivít katedry, ale referovanie o koncepcii jej práce, ako aj o ťažiskových problémoch, ktoré, nazdávam sa, sú spoločné všetkým slovakistickým pracoviskám na Slovensku, a teda ich pertraktovanie určite nebude nezaujímavé aj pre pracovníkov ďalších katedier slovenského jazyka. Príspevok je mienený ako isté posolstvo príbuzným odborným pracoviskám. Jeho jadrom je idea vyplývajúca z analýzy sledovanej reality, že súčasný stav výskumu slovenského jazyka a stav v spracovaní výsledkov doterajších bádání podnecujú k spoločnému riešeniu otázky, ako vyplniť citeľné medzery vo výskume, ale aj v spracovaní a prezentovaní už získaných poznatkov a ako zefektívniť ďalší výskum vzhľadom na relatívne malú bádateľskú kapacitu v slovenskej lingvistike. Pripomeňme si len nepríjemný fakt, že slovakistická lingvistická komunita nedokázala doteraz spracovať modernú komplexnú akademickú gramatiku slovenčiny a že perspektíva v tomto ohľade nie je práve najjasnejšia. Táto skutočnosť je najvýraznejším podkladom idey o potrebe aktivizovania slovakistických pracovísk v istom konsenzuálnom rámci. Pravda, katedry slovenského jazyka nie sú len výskumom živé – v popredí je ich pedagogické poslanie. Aj tu platí: nová doba – nové problémy; a keď je doba prelomová, problémy sa zaručene komplikujú. Aj o nich bude reč v tomto príspevku. Aj v tejto súvislosti si myslím, že sa nedotknem ničoho, čo je výsostne internou záležitosťou.

* Príspevky uverejnené v tejto rubrike odzneli 5. februára 2002 na Sympóziu k 80. výročiu slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.
Slovenská reč, 67, 2002, č. 3

tosťou Katedry slovenského jazyka FF UK. Popri informáciách o práci tejto katedry rád by som inšpiroval hľadať riešenia prinášajúce spoločný úžitok.

Súčasný vedecký a pedagogický profil Katedry slovenského jazyka FF UK je výsledkom vedomého nadväzovania na bohatú znalostnú bázu budovanú generáciami vynikajúcich odborníkov tejto katedry a cieľavedomej adaptácie pedagogického pôsobenia a jazykovedného bádania na súčasné podmienky. Pri napĺňaní pedagogického poslania na jednej strane katedra reprodukuje a oživuje stále aktuálne znalostné a ideové dedičstvo, sprostredkúva ho novej generácii a na druhej strane vnáša do posluchárni plody súčasného jazykovedného poznávania a závaný progresívneho lingvistického myslenia. Súčasný svet práce, do ktorého vstupujú naši absolventi, si však vyžaduje niečo navyše, pričom toto „navyše“ má pre nich osobitnú dôležitosť. Dotýka sa ich flexibility vo vzťahu k dynamike trhu práce. Skutočnosť je taká, že z rozličných dôvodov značná časť absolventov nevykonáva povolanie, na ktoré sa pripravuje (učiteľstvo, prekladateľstvo a tlmočníctvo). Život teda nastolil úlohu: zladit' odbornú prípravu študentov s ich potenciálnou mobilitou na trhu práce. Zložitosť tejto úlohy spočíva v tom, že z jednej strany samozrejmom povinnosťou pedagogického zboru je odovzdávanie najnovších poznatkov zo základného aj aplikovaného lingvistického výskumu, ktorých osvojovanie si vyžaduje od študentov vysoký stupeň študijnej angažovanosti a koncentrácie, ale z druhej strany pohyb v hraniciach jazykovedy ako dosť špecifickej disciplíny (špecifickej so zreteľom na šírku a hĺbku jej bezprostrednej spoločenskej užitočnosti) okliešťaje spomínanú potrebu flexibility, potenciálnej mobility na trhu práce. Toto napätie, ktorého riešenie určite nie je len problémom tejto katedry, kladie osobitné nároky na pedagogickú aj výskumnú koncepciu katedry, zostavovania študijného programu a usmerňovanie vedeckého výskumu.

Prijatou zásadou na riešenie tohto napätia je *posilnená intelektualizácia* odbornej prípravy študentov a vedeckého skúmania slovenského jazyka. Posilnenosť intelektualizácie spočíva jednak vo zvýšení úrovne abstraktného myslenia ako predpokladu teoretického myslenia umožňujúceho priblížiť sa k reálnej podstate javov a jednak v zdôraznení metodologickej bázy vedeckého poznávania. V tomto zmysle sa uberá lingvistický výskum na katedre. Prijal sa prakticky celokatedrový dlhodobý výskumný projekt pod názvom *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*, ktorým katedra zároveň reaguje na súčasný stav lingvistického výskumu na Slovensku. Charakteristickým znakom tohto stavu je, že výskum slovenčiny sa sústreďuje na opis jej rozličných stránok, a teda sa v podstate obmedzuje na odhaľovanie empirických zákonitostí. Spomínaným katedrovým projektom sa výskum posúva na ďalší stupeň reprodukčného cyklu lingvistického poznávania, a to k explanácii empirických a v konečnom dôsledku aj teoretických zákonov, resp. zákonitostí. Ide nám o to, aby sa založila tradícia systematického explanačného výskumu slovenského jazy-

ka. Siahli sme po pojme *princíp* chápanom v epistemologickom zmysle, t. j. ako to, čo je v základe daného celku, z čoho sa daný celok dá vysvetliť, čo v konečnom dôsledku riadi jeho stavbu, vývin a fungovanie. Sme na samom začiatku výskumu, ktorým sa prezentuje teoreticko-metodologická profilácia katedry v súčasnej fáze jej vývinu. Zhromažďujú sa prvé výskumné sondáže do potenciálnych princípov, pričom sa ozrejmuje pojem princípu zo všeobecnovedného aj lingvisticko-poznávacieho hľadiska, a hľadajú sa, resp. overujú metódy explanačného výskumu slovenského jazyka. Je prirodzené, že do znalostnej bázy výskumu sa silne integrujú výdobytky všeobecnej lingvistiky a že táto báza je takpovediac orámcovaná ideami teórie poznania. Spomenul som, že voľba tohto projektu bola reakciou na súčasný stav poznávania slovenského jazyka. Z tohto pohľadu ide o úsilie stimulovať slovenskú lingvistickú obec hľadať cestu k spracovaniu fundamentálnej explanačno-deskriptívnej gramatiky slovenského jazyka. Taká gramatika by bola optimálnym riešením akútnej úlohy slovenskej jazykovedy, totiž spracovania gramatiky akademického typu na úrovni súčasného lingvistického poznania. V úvode som však naznačil, že voľba tohto výskumného projektu má aj inú motiváciu. Je ňou potreba vytvoriť pevné odborné predpoklady na uplatňovanie zásady posilnenej intelektualizácie pedagogicko-vedeckej práce v spojitosti s riešením spomínaného napätia. Táto zásada sa presadzuje v pedagogickej praxi tak, aby sa abstraktné myslenie smerujúce k reálnej podstate jazyka stalo v závere štúdia dominantným prístupom k jazyku a aby sa poznatky o jazyku jednoducho neukladali do pamäti, ale skôr vyvodzovali a spájali s metódami ich získavania. Vedľajším, ale so zreteľom na spomínané napätie veľmi dôležitým efektom presadzovania tejto zásady je, že rozvíjanie lingvistického myslenia, meta-jazykového uvažovania, je intelektualizačnou školou, v ktorej sa kultivuje inteligentný fundament študenta, čím sa posilňujú jeho osobnostné predpoklady na optimálne aktívne prispôsobovanie sa podmienkam na trhu práce. V najkoncentrovanejšej podobe uplatňovanie tejto zásady sa prejavuje v koncepcii štátnej záverečnej skúšky, ktorú katedra zaviedla do praxe pred štyrmi rokmi. Doterajšie výsledky svedčia o zreteľnom kvalitatívnom skoku v odbornej príprave študentov.

Napokon je tu ešte jedna motivácia voľby cesty k vysvetľovaniu stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Táto motivácia súvisí už s víziou budúceho smerovania katedry v oblasti študijnej profilácie, teda s predstavou o posunoch v študijnom programe. Explanačná výskumná stratégia vedie totiž za hranice jazyka; základ, z ktorého sa vysvetlí jazyk, nachádzame mimo neho. Do centra bádateľskej pozornosti sa pritom dostáva vzťah jazyka k mimojazykovému svetu a potom miesto, rola jazyka v tomto svete. Ocitáme sa tu na jednom zo základných prúdov v dejinnom toku vedecského sledovania jazyka. Oživenie tohto prístupu sa prirodzene aktualizuje pri predstave a úvahách o perspektíve katedry. Jasne sa ukazuje, že rozvíjanie profesijnej adaptability budúcich absolventov na meniace sa ekonomicko-spoločenské podmien-

ky si bude vyžadovať širšie znalostné zázemie ako to, ktoré je ohraničené jazykovednou prípravou. Heslom bude: mať vedomosti o jazyku a pomocou nich preniknúť do oblastí za jeho hranicami. Najvýraznejšie sa črtá *človek a kultúra*. Do vízie sa nám dostáva – ako nosné smery v dynamike odbornej profilácie katedry – rozvíjanie lingvistickej podloženej náuky o človeku a náuky o kultúre.

Úsilie o vyhranenie základnej teoreticko-metodologickej orientácie katedry neznamena smerovanie k tematickej unifikácii lingvistického výskumu. Výskum zostáva naďalej tematicky diferencovaný, a to jednak v súlade s bádateľskou tradíciou katedry a jednak so špecializáciou jej členov. Ťažiskovými oblasťami výskumu sú: dejiny predpisovnej aj spisovnej slovenčiny, slovenské nárečia, sféra onomastiky, súčasný spisovný jazyk a jeho kultúra, slovenská frazeológia, slovná zásoba súčasnej slovenčiny (osobitne lexikálna sémantika), text a štýl, didaktika slovenského jazyka a slovenčina ako cudzí jazyk; ako najnovšia ťažisková oblasť sa vyhraňuje bilingvizmus. V pláne katedry je zintenzívnenie syntaktického výskumu, oživenie výskumu súčasnej slovenskej morfológie a prispievanie ku konfrontačnému výskumu slovenčiny so slovanskými aj neslovanskými jazykmi so zreteľom na fakt, že katedra je garantom a realizátorom odborných kurzov slovenského jazyka v študijnom odbore prekladateľstvo a tlmočníctvo. Slovenským lingvistom je dobre známe, aké naliehavé je posilnenie systematického výskumu v oblasti syntaxe súčasnej slovenčiny a revitalizácia morfologického bádania na Slovensku – aj túto skutočnosť berie katedra do úvahy pri vytyčovaní budúcich výskumných úloh. Pravda, jej bádateľský potenciál je limitovaný nie príliš priaznivými podmienkami, v ktorých v súčasnosti fungujú slovenské univerzity. Tieto podmienky brzdia napríklad plánované systematické rozvíjanie všeobecnolingvistického výskumu na katedre a – čo je mimoriadne závažné z hľadiska celoslovenského jazykovedného rozvoja – vyslovene utlmujú práce na syntetických dielach, ktoré komplexne zachytávajú dosiahnutý stav v daných bádateľských oblastiach a fungujú ako fundamentálny zdroj poznatkov a súčasne ako orientačná báza pre budúce výskumy. Problém nie je v prvom rade vo finančnej podpore takých diel, ale skôr v extrémnom preceňovaní kvantitatívnych publikačných ukazovateľov pri evaluáciách a akreditáciách pracovísk. Takmer mechanické vykazovanie kvantitatívnych údajov o výskumnej produkcii sa stalo hodnotiacim štandardom, a teda aj dôležitým prvkom v motivačnej štruktúre výskumných pracovníkov. Následkom je, že práce na širokokoncipovaných fundamentálnych syntetických dielach sa odsúvajú do neurčitej budúcnosti. Považujem to za nebezpečne nezdravý jav v rozvoji nášho odboru. Preto využívam túto príležitosť, aby som vyzval kolegov zo slovenských lingvistických pracovísk (pravda, aj z literárnovedných, pokiaľ aj oni pociťujú tento problém) na spoločný postup pri odstraňovaní tohto chorobného javu. Ide o to, aby sa štandardizovali podmienky, v ktorých plody výskumnej práce môžu dozrieť bez umelého katalyzátora, čiže pod-

mienky stimulujúce vedeckú kvalitu a žičlivé normálnemu rastu vedeckého poznávania.

K štandardizovaným podmienkam patria aj okolnosti, ktoré podporujú prirodzenú generačnú kontinuitu. Všetci vieme, že tieto okolnosti sú vo všeobecnosti krajne nepriaznivé. Perspektíva katedry je z tohto hľadiska nádejná, pravda, s tým dodatkom, že k tomuto výroku patrí neodhadnuteľná miera jeho reálnej platnosti. Okolnosti indukujú nestabilitu v prirodzenej generačnej postupnosti. Tieto okolnosti nemôžeme nateraz ovplyvniť. O to väčší význam nadobúda efektívne využitie vzdelanostného a tvorivého potenciálu mladej generácie, pričom nemám na mysli len potreby katedry, lež celej slovenskej lingvistiky. Nemám v úmysle spochybniť slobodu bádania, ale vzhľadom na slovenskú lingvistickú situáciu prikláňam sa k názoru, že usmernenie výskumných aktivít mladej generácie so zreteľom na akútne potreby výskumu slovenského jazyka by nebolo nelegitímne. Predpokladom takého usmernenia je konsenzus vedúcich slovakistických pracovísk a školiteľov, resp. vedúcich riešiteľov grantových projektov v otázke priorít vo výskume slovenčiny. A preto mojím ďalším apelom na kolegov z príbuzných pracovísk je, aby sme hľadali cestu k takému konsenzu a potom sa pokúsili načrtnúť niečo ako strategické ciele preferovaných výskumných prúdov v súčasnej slovakistike. Zdôrazňujem, že nejde pritom o nič iné ako o efektívnosť využitia vedeckého potenciálu mladej generácie vzhľadom na potreby a podmienky slovenskej lingvistiky. Dúfam, že čoskoro dôjde k užitočnej výmene názorov.

Klára Buzássyová

VZŤAH EUGENA PAULINYHO K DYNAMIKE SLOVNEJ ZÁSObY

BUZÁSSYOVÁ, K.: Eugen Pauliny Relation to the Dynamics of the Word-Stock. Slovenská reč, 67, 2002, No. 3, pp. 159 – 164. (Bratislava).

The paper deals with some thoughts of Eugen Pauliny regarded to the dynamics of the word-stock, which were written a short time before his death and were published in collection of papers *Obsah a forma v slovnej zásobe* (Content and Form in the Word-Stock, 1984). The author of presented paper illustrates some of his thoughts on several new meanings of words.

Názory E. Paulinyho, ktoré by som chcela pri príležitosti jubilea katedry slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pripomenúť a tým oživiť, sú publikované v zborníku materiálov z konferencie *Obsah a forma v slovnej zásobe*. Konferencia sa konala takmer pred dvadsiatimi rokmi 1. – 4. marca 1983. Materiály z tejto konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny vyšli v rovnomennom zborníku v r. 1984 ako (nepredajná) publikácia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Pravdepodobne nie je prístupná záujemcom do takej miery ako knižné monografie, príp. časopisecké štúdie E. Paulinyho. Aj keď sa profesor E. Pauliny na spomínanej konferencii osobne zo zdravotných dôvodov nezúčastnil (konferencia sa konala asi dva mesiace pred jeho skonom), od organizátorov si vyžiadal texty hlavných referátov a k niektorým z nich zaujal vo svojom príspevku stanovisko. Osobne ma potešilo a veľmi si to vážim, že v koreferáte nazvanom *Premenlivosť a stálosť významovej stránky jednotky slovnej zásoby* (porov. *Obsah a forma v slovnej zásobe*, 1984, s. 117 – 120) E. Pauliny reagoval popri spoločnom referáte J. Horeckého, V. Blanára a E. Sekaninovej (tamže, s. 13 – 21) hlavne na myšlienky referátu *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Buzássyová – Bosák, 1984, s. 107 – 116), v ktorom sme spolu s kolegom J. Bosákom stručne predstavili hlavné zásady a kapitoly projektu rovnomenného projektu. Ten sme v tom čase spolu s ďalšími spolupracovníkmi ešte len rozbiehali. Výsledkom, ako je známe, je syntetická monografia z r. 1989. Podarilo sa v nej splniť takmer všetky zámery predstavené v r. 1983 okrem kapitoly o syntagmatických vzťahoch pomenovaní. Tú sa z časových dôvodov nepodarilo vypracovať a nebol by na ňu v monografii ani zvýšil priestor.

Paulinyho oceňujúce aj diskusné reagovanie by som rada pripomenula najmä preto, lebo diskusie s názormi predstaviteľov mladšej generácie jazykovedcov sú v jeho diele oveľa zriedkavejšie ako diskusie a polemiky s rovesníkmi.

Čo inšpirovalo E. Paulinyho k priamemu reagovaniu a aké poznatky nám vo svojom koreferáte sprostredkúva?

Ako sám hovorí, vo svojom príspevku nadväzuje jednak na referát tímu J. Horecký, V. Blanár, E. Sekaninová (*Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby*), v ktorom prevládala moment systémový a statický, jednak na referát K. Buzássyovej a J. Bosáka, v ktorom sa autori zaoberajú dynamikou slovnej zásoby ako sociálnym faktorom súčasnosti. Pri dynamike v odbornej terminológii uvádzajú také faktory, ako je sústavné dopĺňanie jednotlivých terminologických sústav novými termínmi ako dôsledok stále napredujúceho poznania, spresňovanie termínov, proces internacionalizácie a napätie medzi dvojicami domácich a internacionálnych termínov, prenášanie termínov z jedného odboru do druhého ako dôsledok interdisciplinárnosti vedeckého skúmania.

Sám E. Pauliny si kladie otázku, ako je pri takej mnohotvárnosti rozmanitých činiteľov predsa len zabezpečená interindividuálna platnosť jazykových znakov. Ak som spolu s J. Bosákom hovorila hlavne o pohybe v slovnej zásobe, napokon v aplikácii na dynamiku odbornej terminológie uznávam, že „pri určovaní faktorov podmieňujúcich dynamiku v odbornej terminológii treba brať do úvahy aj dialekticky protikladnú stránku – relatívnu stálosť, ba aj istý konzervativizmus terminologických sústav. Ich bezporuchové fungovanie si vyžaduje stabilitu.“ A práve o dialektiku premenlivosti a stálosti významovej stránky jednotky slovnej zásoby ide Paulinymu v citovanom príspevku. To, čo sme my spomenuli v súvisi s odbornou terminológiou, týka sa, ako E. Pauliny správne uvádza, celej slovnej zásoby. Slovná zásoba istého jazyka funguje v jazykovej komunikácii vždy u jednotlivých, individuálnych príslušníkov tohto jazyka. Aby mohla náležite fungovať, je nevyhnutná stabilita významovej stránky. Na druhej strane slovná zásoba aj pri svojej veľkej bohatosti nestačí zabezpečiť všetky komunikačné potreby. Preto je vo významovej stránke slovnej zásoby ustavičný pohyb, ktorý sa uskutočňuje v individuálnych komunikačných aktoch. Pri významoch slov sa často stretáme s individuálnym zafarbením, s okazionálnym významom, so špecifickým využitím významu slova, ktoré pre ich neopakovanosť slovníky ani neuvádzajú. Pritom však, ako E. Pauliny poznamenáva, takéto prípady individuálneho využitia významu slova sú pomerne časté. Preto podľa E. Paulinyho zmeny vo význame jazykových jednotiek ani netreba bližšie zdôvodňovať. Treba si viacej všimnúť stálosť vo význame jazykových jednotiek. Je to zaiste zaujímavý a potrebný uhol pohľadu, najmä keď si uvedomíme kontext, do ktorého tento názor vstúpil. Aj všetky tie štúdie a celé knihy, ktoré sa v poslednom dvadsaťročí venujú v lingvistike pojmu jazyková zmena (vrátane zmeny významovej stránky jednotiek slovnej zásoby).

E. Pauliny sa pri odpovedi na otázku, ako sa prejavuje táto stálosť vo význame jazykových jednotiek, vracia k svojej schéme, ktorú podrobnejšie rozvíja v Slovenskej gramatike (1981). Jednotkou jazykového systému je jazykový znak, vo výpovedi ide o stotožňovanie jazykového znaku s nejakým psychickým obsa-

hom, resp. ešte ďalej s istým javom skutočnosti. Fungovanie jazykového znaku si vo všeobecnosti možno predstaviť ako reťazec: jav skutočnosti → osobný výber podávateľa → modálny postoj podávateľa → psychický obsah → jazykový znak. E. Pauliny celý tento komplex zoradenia konvenčne nazýva komponentom tvoriacim význam. Veľká časová blízkosť zložiek utvárajúcich pomenovací alebo výpovedný akt spôsobujú, že bežný používateľ jazyka si tieto zložky ani neuvedomuje. Jazyková stránka procesu v bezpríznakových prípadoch totiž ustupuje do úzadia. A táto okolnosť, teda istá *automatizácia* jazykového prejavu spôsobuje podľa E. Paulinyho *ustálenosť významovej stránky jazyka*. Ustálenosť významovej stránky jazyka je zosilnená nadbytočnosťou významových a význam tvoriacich komponentov. Napr. zaradením jednotky do slovnej čel'ade, významovou stránkou odvodzovanej prípony, gramatickým kategoriálnym významom, možnosťou spájateľnosti. Ale nadbytočnosťou je podmienená aj možnosť zmeny významu, pretože nadbytočnosťou sa význam udržuje, i keď sa vo výpovediach posúva.

Zámerná zmena významu môže nastať alebo nový význam môže vzniknúť, keď sa význam jazykovej jednotky *odautomatizuje*, zaktualizuje. Vtedy sa obráti pozornosť na samotný význam. E. Pauliny si tu pomáha príkladom uvedeným v referáte J. Horeckého a E. Sekaninovej: 1) pri spojení *more ľudí* ide vlastne o to, že menej dôležitý sémantický príznak (množstvo) sa dostáva na prvé miesto – ide o vzťah prenesenosti ako osobitný význam: *more* (vodstvo) → *more* (množstvo). Iný prípad: 2) do starého jazykového znaku sa vkladá nový význam, vzniká polysémia, ako je to pri významoch slova *hlava* (človeka) sídlo mozgu, *hlava* (štátu) vedúca osobnosť, *hlava* (kolesa) časť stroja.

E. Pauliny povedal, myslím, ešte jednu zaujímavú vec. Keď ide intelektuálne o nový obsah a nejde o aktualizáciu v zmysle hry s jazykom, vtedy tzv. básnické figúry a trópy (metafory, metonymie) nepôsobia vôbec aktualizovane. Dokazujú to Horeckého príklady s adjektívom *ostrý*: *ostrá paprika*, *sladká paprika* na rozdiel od spojenia *sladké reči*. Táto možnosť tvorenia nových významov zo starých významov je bežná v celom jazyku, ale najvýraznejšie sa prejavuje v terminológii, v terminologickej lexike.

Pokladám za užitočné zopakovať ešte jednu Paulinyho myšlienku. Súhra stálosti a premenlivosti jazykových významov je podmienená sociálne. Slovná zásoba (teda systém jazykových znakov) sa v každom jazykovom systéme u každého jednotlivca utvára a upevňuje v komunikačných aktoch s ostatnými členmi spoločnosti. Každý jednotlivec podľa intenzity svojho spoločenského pôsobenia spolupracuje pri upevňovaní, rozširovaní členitosti bohatstva a jeho využívania a pri zmenách slovnej zásoby. Na udržanie jednoty významu jazykového znaku je teda bezpodmienečne potrebné intenzívne spoločné používanie jazyka. Kde nie je, tam je veľmi rozšírená tautonymia, že sa totiž ten istý obsah vyjadruje rozdielnymi for-

mami. Príklady na to by mohli uviesť autori Historického slovníka slovenského jazyka. Nedostatok celonárodného jazykového kontaktu v minulosti sa prejavuje aj v pestrosti nárečového slovníka, ako sa to ukazuje v atlasovom, ale dodajme, že aj pri slovníkovom spracovaní nárečovej slovnej zásoby.

Namiesto záveru sa mi žiada povedať iba toľko, že priliehavosť Paulinyho slov o zmenách a stálosti významovej stránky jazykových znakov si ľahko overí každý z nás, keď si vybaví niektorú zo zmien, ktoré sa uskutočnili v našom dorozumívaní po spoločenských a politických zmenách po novembri 1989. Napr. k významu slova: *alternatíva* – 1. ‚možnosť voľby medzi dvoma riešeniami‘, 2. ‚jedna vec z dvoch‘ – pribudol ako tretí generalizačným postupom vzniknutý význam – 3. ‚(akákoľvek) možnosť‘: *využiť všetky alternatívy*. Pri adjektíve *alternatívny* pribudol k prvému významu ‚ktorý je jedným z dvoch riešení‘ význam druhý ‚iný ako doteraz používaný‘: *alternatívna medicína*. Rozšíril sa počet významov adjektíva *čitateľný*, ako to dokumentujú spojenia 1. *čitateľný rukopis*, 2. *čitateľná (čítavá) literatúra*, 3. *čitateľná politická strana* (hnutie, politik) – ľahko identifikovateľná v spektre politických strán danej krajiny‘ alebo podľa príkladu a výkladu z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1997): *strana s čitateľným programom* ‚ktorému sa dá ľahko porozumieť‘. Podotýkam, že tu ide o vznik nového významu metaforickou deriváciou, vnútornou prestavbou príznakov. Táto výraznejšia zmena je formálne signalizovaná prechodom k lexikálnej spájateľnosti so substantívami odlišného sémantického okruhu: *strana*, *politik*, *hnutie* oproti východiskovej spájateľnosti adjektíva *čitateľný* (*rukopis*, *písmo*). Do istej miery podobný proces vzniku nového významu spojeného s výraznejšou zmenou v okruhoch lexikálnej a sémantickej spájateľnosti možno vidieť v novom význame slovesa *ošetriť*, ako ho dokumentujú spojenia typu *V dohodách treba ošetriť záujmy štátu; prijatím zákona sa ošetri situácia podnikov*. Keď sa J. Kačala v Jazykovej poradni Slovenského rozhlasu publikovanej aj v časopise Kultúra slova (Kačala, 1998, s. 248) vyjadril k novému významu slovesa *ošetriť*, svoju argumentáciu o výklade významu a o jeho hodnotení z hľadiska spisovnosti postavil na ‚zjavnom významovom skoku‘, ktorý si uvedomujeme, keď porovnáme význam v spojeniach *V dohodách treba ošetriť záujmy štátu. – Konfliktnú situáciu ošetri zákon* a význam tohto slovesa v spojeniach *ošetriť ranu, ošetriť pacienta v nemocnici*. Obidva významy majú spoločný prvok ‚postarať sa o niečo‘. Významový skok však nebude podľa môjho názoru taký veľký a zjavný, keď vezmeme do úvahy celú významovú štruktúru slovenského slovesa *ošetriť*. Môžeme pritom vychádzať aj z interpretácie, ktorú poskytuje Krátky slovník slovenského jazyka (3. vyd. 1997, s. 431): *ošetriť*: 1. poskytnúť zdravotnú pomoc, *ošetriť ranu, pacienta*; 2. poskytnúť potrebnú starostlivosť, opatrit’ niečo, *ošetriť stromy, ošetriť vozidlo*; 3. ekon. slang. (kladne) rozriešiť, vyriešiť, *prijatím zákona sa ošetri situácia podnikov*. Pri pohľade na celú významovú stavbu analyzovaného slovesa lepšie vidíme

nový prvok aj istú kontinuitu s predchádzajúcim stavom, tú paulinyovskú premenlivosť i stálosť významu. Postupnosť, väčšia plynulosť prechodu od jednotlivých významov analyzovaného polysémického slovesa nás môže viesť aj k presvedčeniu, že by bolo azda primeranejšie hodnotiť tretí význam slovesa *ošetriť* ako výraz z profesionálnej reči ekonómov aj právnikov špecializujúcich sa na legislatívu, nie za súčasť slangu. Slang totiž implikuje väčšiu mieru nespisovnosti ako spomínaný neosémantizmus. Lexikograf môže uvažovať aj o tom, či by sa definícia tretieho významu nedala podať výstižnejšie. Napr. „postarať sa, zaistiť, aby sa v tvorbe zákona, vykonávacieho predpisu a pod. predišlo možnému rozporu, konfliktu pri jeho uplatňovaní v praxi“. V každom prípade treba súhlasiť s názorom, že o rozšírení a upevnení tretieho významu slovesa *ošetriť* rozhodnú používatelia slovenčiny.

A na samý záver: súhlas si zaslúži aj Paulinyho postreh, že prípady individuálneho využívania významu slova, jeho posúvania sú pomerne časté. Predstavujú tak povediac legitímnu súčasť komunikácie daným jazykom. V tomto Paulinyho postrehu môžeme vidieť istú obdobu toho, o čom (*mutatis mutandis*) hovorí slovenský anglista P. Štekauer (2000) v súvisi s tvorením slov, konkrétne v súvisi s použitím neuzualizovaných slov v komunikácii. Každý pomenovací akt zodpovedá bezprostredným pomenovacím potrebám jazykového spoločenstva. Výstupom uplatnených slovotvorných pravidiel je reálne slovo bez ohľadu na to, či uspokojilo komunikačnú potrebu jedného člena jazykového spoločenstva, alebo či je používanie slova rozložené na celé spoločenstvo. Dôležitý nie je počet výskytov, ale to, či bolo slovo utvorené v súlade so slovotvornými pravidlami daného jazyka. Pojmy *vžitosť* a *všeobecná zaužívanosť* sú totiž dosť vágne pojmy.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 107 – 116.

HORECKÝ, J. – BLANÁR, V. – SEKANINOVÁ, E.: Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 13 – 21.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

KAČALA, J.: Ošetriť záujmy štátu? *Kultúra slova*, 32, 1998. 248 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1997. 944 s.

PAULINY, E.: Premenlivosť a stálosť významovej stránky jednotky slovnej zásoby. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny.

ny. (Smolenice 1. – 4. marca 1983). Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 1984, s. 117 – 120.

PAULINY, E.: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 324 s.

ŠTEKAUER, P.: English Word Formation. A History of Research (1960 – 1995). Introduction. Fundamental principles of the onomasiological Theory. Tübingen, Gunther Narr Verlag 2000, s. 1 – 27.

Jozef Mlacek

NIEKOĽKO FRAGMENTOV Z PÔSOBENIA EUGENA PAULINYHO NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK

MLACEK, J.: Some Fragments from Eugen Pauliny Activity at the Faculty of Arts and Sciences, Comenius University. Slovenská reč, 67, 2002, No. 3, pp. 164 – 170. (Bratislava).

Thinking about eighty years old history of the Slovak studies at the Faculty of Arts and Sciences, the paper's author is concentrated on a personality, namely on Eugen Pauliny who distinctly influenced the Slovak studies development not only at the Faculty but also in more wider context.

Nedávne jubileum Filozofickej fakulty Univerzity Komenského i slovakistiky na nej – v obidvoch prípadoch išlo o 80. výročie – bolo príležitosťou na zamyslenia sa nad tým, čím všetkým prešla celá fakulta i jej slovakistika od svojho vzniku až do dnešných dní, aká bola história fakulty i jej slovakistiky. Už sama zhoda jubileí napovedá, že slovakistika – hoci pod rozličnými menami – patrila medzi prvé študijné odbory na fakulte. Cieľom nášho príspevku však nie je sledovať postavenie slovakistiky v rámci celej fakulty – to sledovali aj v minulosti aj na našom sympóziu k tomuto výročiu naši predchodcovia aj súčasní kolegovia. Náš zámer je oveľa skromnejší. Keďže platí, že ľudia tvoria dejiny, chceme sa tu pristaviť pri jednej osobnosti, ktorá zreteľne ovplyvnila vývoj slovakistiky nielen na samej fakulte, ale aj v širších, ba aj v tých najširších súvislostiach a rámcoch, totiž pri osobnosti profesora Eugena Paulinyho.

Ako napovedá názov nášho príspevku, nebudeme sa tu usilovať ani o nejaký komplexný pohľad na túto mohutnú osobnosť, na tento oporný pilier slovenskej jazykovedy, ako nazval veľmi priliehavo E. Paulinyho J. Furdík vo svojej štúdií pri príležitosti jeho nedožitej osemdesiatky (Furdík, 1992). Naša jazykoveda recenzne, ale predovšetkým bezprostredným nadväzovaním prakticky na celé vedecké dielo E. Paulinyho ukazuje a dokazuje, že jeho dielo patrí do zlatého fondu slovenskej lingvistiky, že patrí k jej stálym inšpiračným zdrojom aj dodnes. Doslova platí, čo v týchto súvislostiach pred desiatimi rokmi napísal v citovanom príspevku J. Furdík:

„Na čo slovenský alebo slovakistikou sa zaoberajúci lingvista siahne, tam musí – súhlasne alebo polemicky – citovať Paulinyho“ (tamže, s. 323). Súčasnú polemiku okolo otázok jazykovej kultúry, ktoré sa v našej jazykovede rozprúdili práve v tomto desaťročí po uvedenom Furdíkovom výroku, podčiarkujú jeho platnosť v tej najvyššej miere. V naznačenej situácii je vlastným cieľom nášho textu uviesť naozaj iba niekoľko fragmentov z pôsobenia E. Paulinyho na fakulte, pravda, fragmentov, ktoré budú príspevkom nielen ku komplexnejšiemu poznaniu osobnosti profesora E. Paulinyho, ale aj k plastickejšiemu obrazu vývinu slovakistiky na Filozofickej fakulte UK a možno aj širšie.

Prvým bodom, ktorému chceme venovať pozornosť pri dopĺňaní pracovného i vedeckého životopisu E. Paulinyho, budú roky, ktoré boli – trochu paradoxne vo vzťahu k názvu nášho príspevku – rokmi jeho skôr nepôsobenia ako pôsobenia na Filozofickej fakulte UK. Ide predovšetkým o roky 1950 – 1953. V našej fakultnej a všeobecne slovenskej lingvistickej verejnosti sa ešte akosi matne uvedomuje fakt, že E. Pauliny patril v päťdesiatych rokoch medzi tých, čo boli postihnutí rozličnými represáliami, ale explicitnejšie sa to nielen v rokoch predchádzajúcej socialistickej éry, ale ani po spoločenských zmenách v nových podmienkach, prakticky nijako výraznejšie neodrazilo. Napríklad aj v takom fundamentálnom dokumentárnom diele o slovenskej jazykovede, akým sú Dvončovi Slovenskí jazykovedci, sa v doteraz poslednom, treťom zväzku v malom medailóniku o E. Paulinym (Dvonč, 1998, s. 482) uvádza, že v rokoch 1945 – 1954 bol profesorom na Filozofickej fakulte UK. Pamiatka E. Paulinyho si žiada, aby sa vnieslo svetlo aj do poznania tejto časti jeho života.

V archíve Filozofickej fakulty UK sa našťastie zachovalo viacero dokumentov o E. Paulinym a tie ukazujú, že už spomenuté roky 1950 – 53 boli ťažkým obdobím v jeho pracovnom, ale vlastne aj celom osobnom živote. Hoci E. Pauliny ako tzv. súkromný docent prešiel preverením, ktorému sa po vojne museli podrobiť všetci pracovníci, o čom sa zachoval doklad z 12. septembra 1945 (podpísaný je vtedajším poverenikom L. Novomeským), na samom začiatku 50. rokov – pravda, to sú už roky po nástupe komunistov k moci – sa už stal nevyhovujúcim pre prácu na vysokej škole. Zo začiatku, ale vlastne ešte aj po jeho opätovnom návrate na fakultu, sa jeho odsun z fakulty eufemizujúco označoval ako „prechodné pridelenie“ do Slovenskej akadémie vied, v neskorších materiáloch (napr. vo výtahu z kádrového materiálu zo 17. 9. 1960) sa však už otvorene hovorí, že „bol uvoľnený (! – J. M.) z fakulty pre SAV z dôvodov, že jeho prednášky nevyhovovali požiadavkám marxistickej vedy“. O tom, aké to bolo „prechodné pridelenie“, najlepšie svedčia holé fakty z jeho dotazníkov za príslušné obdobie. V týchto materiáloch sa dozvedáme, že v čase od 1. 10. 1950 do 31. 7. 1951 naozaj pôsobil ako vedecký pracovník SAV, od 1. 8. 1951 do 15. 12. 1951 bol korektorom v nakladateľstve Práca, od 16. 12. 1951 do 28. 2. 1953 bol odborným redaktorom v Slovenskom (zo začiatku asi ešte Štátnom)

pedagogickom nakladateľstve, od 1. 3. 1953 do 15. 10. 1953 bol opäť vedeckým pracovníkom v SAV, od 16. 10. 1953 sa opäť stáva profesorom Filozofickej fakulty (vtedy ešte) Slovenskej univerzity.

Uvedené fakty chápeme nielen ako doplnenie a spresnenie obrazu o živote E. Paulinyho v danom období, ale ako dôležité znalostné zázemie pre adekvátnu interpretáciu istej časti jeho vedeckej a odbornej činnosti. Konkrétne tu myslíme v prvom rade na skutočnosť, že práve rok 1952, teda jeden z rokov jeho „odídania“, je asi najchudobnejší v záznamoch jeho bibliografie (citovaný L. Dvonč v 1. zväzku zachytáva iba jednu drobnú poznámku v Kultúrnom živote), ale ešte viacej na fakt, že z pozostalosti nedávno vydaná veľká práca Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania (Pauliny 2000; edične pripravil S. Ondrejovič), ktorej vznik spadá práve do rokov vyznačených v predchádzajúcom odseku (sám editor vo svojom Predslove ju kladie do r. 1952), sa charakterizovala ako Paulinyho univerzitné prednášky. Tie isté fakty takéto určenie daného textu evidentne spochybňujú. Ak práve tieto fakty z Paulinyho života spojíme s Dvončovým údajom, že E. Pauliny bol od r. 1952 členom predsedníctva pravopisnej i ortoepickej komisie (Dvonč, 1998, s. 782), vychodí nám skôr poznanie, že uvedená Paulinyho práca vznikla pravdepodobne pre potreby propagovania a popularizovania koncepcie nových Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953. Takýto predpoklad podporujú aj charakteristické vlastnosti daného textu.

Ako naznačujú predchádzajúce formulácie, toto spresnenie niektorých faktov z uvedenej etapy Paulinyho života naozaj nie je nejakým samoúčelným bazírovaním na ďalších, aj keď doteraz trochu obchádzaných, prípadne až utajovaných faktoch z jeho životopisu, ale je predovšetkým dôležitým kľúčom ku kompletizovaniu a komplexnejšiemu zachyteniu obrazu E. Paulinyho a jeho miesta nielen vo fakultnej, ale v celej slovenskej jazykovede.

Naše druhé načretie do života E. Paulinyho siahne do 60. rokov. Je to obdobie späť tak či onak s jeho činnosťou na fakulte a zároveň jedno z najplodnejších období v celom jeho vedeckom živote. V roku 1960 vydal *Krátku gramatiku slovenskú* (potom ešte v ďalších 3 vydaniach – všetky práve v 60. rokoch), v r. 1961 *Fonológiu spisovnej slovenčiny* (2. vyd. v r. 1968), v r. 1963 vychádza jedno z jeho kľúčových diel o vývine nášho jazyka *Fonologický vývin slovenčiny* a v r. 1968 piate, na vysokoškolskú učebnicu prepracované vydanie *Slovenskej gramatiky* (spoluautormi boli J. Ružička a J. Štolc), v ktorom E. Pauliny spracoval viaceré základné kapitoly. Ani v tomto bode nebudeme robiť nijakú ucelenú analýzu tohto výseku z Paulinyho života – uvedený výpočet jeho knižných prác z tohto obdobia sme uviedli len ako ilustráciu spomínanej tézy o výnimočnom mieste 60. rokov v jeho vedeckom i celom pracovnom živote.

Toto naše nazretie chce byť ilustráciou uvedenej myšlienky z trochu inej strany. Ide opäť o niekoľko fragmentov, konkrétne však z oblasti Paulinyho aktivít pri kladení začiatkov a pri prvom rozmachu našej letnej školy známej pod menom *Studia Academica Slovaca*.

Je všeobecne známe, že E. Pauliny bol zakladateľom tejto letnej školy a že prvých päť ročníkov (1965 – 1969) viedol ako jej riaditeľ, resp. ako spoluriaditeľ (v 2. ročníku boli oficiálne menovaní dvaja riaditelia: E. Pauliny a Š. Ondruš). Menej je známa skutočnosť, že pred vznikom slovenskej letnej školy býval v rokoch 1961 – 1964 tzv. slovenský týždeň v rámci pražskej Letnej školy slovanských štúdií. Prvý sa uskutočnil v Bratislave, podstatná časť programu ďalších dvoch bola v Banskej Bystrici a posledný z týchto týždňov (1964) bol už opäť v Bratislave. Prečo na tomto mieste spomíname toto podujatie? Predovšetkým preto, že v 2. – 4. ročníku tohto týždňa bol jeho riaditeľom práve E. Pauliny (prvý z týchto týždňov ešte riaditeľ a nemal, viedol ho tzv. riadiaci štáb, v ktorom zo slovakistov boli R. Krajčovič, J. Štibraný a ako študentská sprievodkyňa J. Skladaná, vtedy ešte pod dievčenským menom Čajánková). Zachované archívne materiály ukazujú, že vedenie a v prvom rade riaditeľ tohto slovenského týždňa chceli všetkým účastníkom letnej školy predstaviť a priblížiť čo najviac zo slovenského jazyka i celej slovenskej kultúry, z našich dejín aj zo života súčasného Slovenska. O tom, že sa tento zámer podarilo naplniť, azda najlepšie svedectvo vydáva fakt, že po štyroch takýchto týždňoch – síce ešte ako tzv. extenzia spomenutej pražskej Letnej školy slovanských štúdií – začala písať samostatnú históriu už slovenská letná škola. Už slovenské týždne všetkým frekventantom ukázali, že sa tu stretajú s osobitnou slovanskou kultúrou, s osobitnou literatúrou aj s osobitným slovanským jazykom. Slovenské týždne zároveň ukázali, že slovenská kultúra má aj dostatok vedeckých, odborných, umeleckých aj organizačných a spoločenských pracovníkov na to, aby sa tu mohla uskutočňovať samostatná letná škola.

Pred záverom poznámok o tomto okruhu otázok pripomeňme ešte niekoľko čriepkov, ktoré súvisia s témou nášho textu a veľa vypovedajú či aspoň naznačujú o zástoji E. Paulinyho pri formovaní tejto letnej školy aj pri rozvíjaní celkom nového odvetvia slovakistických štúdií, totiž výskumu aj praktického vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. V súlade so zámermi tohto príspevku tu chceme zaznamenať aspoň tieto skutočnosti:

1. Archívne dokumenty o slovenských týždňoch Letnej školy slovanských štúdií aj o prvých piatich ročníkoch slovenskej letnej školy organizovanej Filozofickou fakultou UK a konkrétne najmä jej Katedrou slovenského jazyka zreteľne ukazujú, že profesor E. Pauliny ako riaditeľ týchto podujatí pri hľadaní i vlastnom organizovaní ich programu, obsahovej náplne sledoval predovšetkým dve tendencie. Na jednej strane sa usiloval v zhode s poslaním spomenutých týždňov a potom aj samostatnej školy dať im výraznú slovakistickú orientáciu. Sám E. Pauliny podčiarkuje takéto

zacielenie napríklad už v uchovanej záverečnej správe (vtedy ešte zpráve) o 1. ročníku celej letnej školy v Bratislave, ktorú ako riaditeľ predložil 25. novembra 1965. Na druhej strane je z tých istých dokumentov zreteľné aj jeho úsilie o to, aby naša letná škola neostávala iba nejakou jazykovou školou ani školou slovenskej lingvistiky. Materiály dokazujú, že už v rámci spomínaných slovenských týždňov, ale ešte zreteľnejšie v rámci celej letnej školy sa do programu dostávajú aj prednášky a ďalšie podujatia o slovenskej literatúre, o slovenskom národopise, o slovenských dejinách, o všetkých druhoch nášho umenia, že teda od samých začiatkov boli tieto podujatia orientované tak, aby to zodpovedalo úplnému názvu (či podnázvu) tejto školy, že totiž ide o letnú školu či letný seminár slovenského jazyka a kultúry.

2. Spomenutá slovakistická orientácia týchto týždňov aj celej tejto školy bola prejavom postupnej emancipácie uvedených podujatí. Obidve síce vznikli na báze Letnej školy slovanských štúdií organizovanej Karlovou univerzitou, ale už druhý ročník našej školy (1966) sa uskutočnil pod novým názvom Studia Academica Slovaca. V našom bilancovaní istých kľúčových otázok z dejín a vývinu letnej školy, ktoré sme uverejnili pri príležitosti viacerých jubileí tejto školy v 30. zväzku zborníka SAS (2001, s. 515 – 539), sme s odkazom na pramene i niektoré svedectvá prvých dodnes žijúcich usporiadateľov letnej školy za pôvodcu nového názvu tohto podujatia označili J. Štibraného, ktorý bol v tom čase jedným z tajomníkov školy. Pravdaže, ozvali sa aj pochybnosti asi v tom duchu, či sa návrh tajomníka školy mohol tak všeobecne prijať. Súčasné svedectvo J. Štibraného nič zásadne na uvedenom údaji nepopiera, ale trochu kompletizuje obraz o celej situácii v spojitosti s názvom SAS. Pri spomenutých jubileách 37. ročníka sa uskutočnila beseda k dejinám samej letnej školy (konkrétne 14. 8. 2001) a v jej priebehu J. Štibraný uviedol k danej otázke toto doplnenie, ktoré súvisí práve s E. Paulinym. Podľa tohto doplnenia k rozhodnutiu o zmene názvu došlo v rozhovore ich dvoch cestou z Prahy, kde ako riaditeľ a tajomník predkladali záverečnú správu o 1. ročníku (pripomeňme, že to ešte bola spomínaná extenzia pražskej Letnej školy slovanských štúdií). Profesor E. Pauliny v rozhovore spomenul potrebu osamostatniť túto školu aj v samom jej mene, J. Štibraný medzi inými návrhmi spomenul i názov Studia Academica Slovaca a ten sa E. Paulinym jednoznačne najviac zapáčil. Toto vysvetlenie zapĺňa jednu z medzier, na ktoré uchovaný archívny materiál riešenie neponúkol. Išlo o fakt zachytený v našom citovanom prehľade (Mlacek, 2001, s. 525), že totiž v citovanej záverečnej správe E. Paulinyho z 25. novembra 1965 niet o názve Studia Academica Slovaca aj napriek jej až dokumentárnej dôkladnosti ešte ani zmienky, ale v sprievodnom liste E. Paulinyho z 21. decembra toho istého roku (teda po necelom mesiaci), s ktorým sa táto správa rozosiela na všetky príslušné inštitúcie, sa už *expressis verbis* uvádza, že ďalší ročník sa už uskutoční pod novým názvom Studia Academica Slovaca.

3. S rokmi riaditeľského pôsobenia E. Paulinyho na letnej škole sa celkom prirodzene spája aj prvý rozbeh vedeckých a didaktických prác, ktoré skúmajú či spracúvajú slovenský jazyk so zreteľom na jeho sprístupňovanie cudzincom. Bez toho, aby sme čo i len trošku chceli uberať zo zásluh autorov prvých učebníc slovenčiny ako cudzieho jazyka (boli nimi P. Baláž, M. Darovec a pri rozličných jazykových mutáciách spolu s nimi aj M. Čabala, J. Bartoš, H. Trebatická, J. Šulhan), treba zaznamenať, že tieto práce vznikli pod riaditeľskou a vôbec osobnostnou gesciou E. Paulinyho – on sám publikovanie takto orientovaných diel aj priamo podnecoval aj mnohostranne podporoval. Ak sa pritom pozrieme do citovaných Dvončových bibliografických diel, zisťujeme, že prvou v tomto pomerne veľkom rade prác bola knižka *Slovenský jazyk. Príručka pre cudzincov* (autormi boli ešte iba P. Baláž a M. Darovec), ktorá vyšla v r. 1966, a že teda v roku 2001 sme pri spomínaní na jubileá nejubilejného 37. ročníka SAS-u trochu na ňu pozabudli, lebo aj ona je podstatným spôsobom spätá so sledovanou letnou školou.

Azda sa oprávnene domnievame, že týchto niekoľko fragmentov aspoň v niektorých bodoch a aspoň v istých smeroch dopĺňa spomínanú tézu o tom, že 60. roky 20. storočia patrili k najplodnejším obdobiam v živote E. Paulinyho. Škoda, že tesne pred ich koncom prišiel onen 21. august 1968, keď sa okrem iného po týždni doslova rozutekal sľubne rozbehnutý 4. ročník SAS-u. Profesor Pauliny síce ešte pripravil aj nasledujúci ročník letnej školy, ale to už bolo finále jeho pôsobenia na tomto poli. Niekoľkými prednáškami ešte prispel aj do programu ďalších ročníkov (najskôr uvedených Š. Ondrušom a potom J. Mistríkom), to však bolo všetko.

Pohľad do archívnych materiálov ponúka aj množstvo ďalších pozoruhodných poznatkov o živote E. Paulinyho, z ktorých je všeličo poučné aj v širších slovakistických súvislostiach. Priam neveriteľné sa nášmu súčasníkovi môže zdať, aké rozličné problémy až obštrukcie sa vyskytli okolo jeho habilitácie, hoci ako habilitačný spis sa predkladala skvelá a dodnes v mnohých smeroch aktuálna práca *Štruktúra slovenského slovesa*. Ani dnešní pracovníci Jazykovedného ústavu E. Štúra si pravdepodobne neuvedomujú, že v ich ústave pôsobil až v troch rozličných obdobiach aj E. Pauliny. Takýchto pozoruhodných faktov, ktoré dokresľujú najmä vonkajšie, osobné a inštitucionálne dejiny našej slovakistiky, ale ktoré v mnohých súvislostiach odkrývajú všeličo aj z jej vnútorného, myšlienkového či až metodologického vývinu, by sa v našich archívoch našlo zaiste veľmi veľa, aj keď sme si všetko zúžili iba na osobnosť E. Paulinyho. Systematický výskum týchto vecí by však zaiste patril do ucelenej monografie o E. Paulinym a jeho diele. Jubilejná príležitosť slovakistiky na Filozofickej fakulte UK nás viedla k programovej fragmentárnosti, jednako však aj ona, aj takýto prístup dali možnosť povedať o profesorovi Eugenovi Paulinym všeličo nové alebo aspoň pripomenúť všeličo zabúdané.

Literatúra

DVONČ, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998. 728 s.

FURDÍK, J.: Oporný pilier slovenskej jazykovedy. Slovenská reč, 57, 1992, s. 320 – 324.

MLACEK, J.: Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy Studia Academica Slovaca. In: Studia Academica Slovaca. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 515 – 539.

ONDREJOVIČ, S.: Eugen Pauliny ako sociolingvista. Slovenská reč, 64, 1999, s. 65 – 83.

PAULINY, E.: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Spisy Slovenskej jazykovednej spoločnosti. 2. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2000. 37 s.

Jana Pekarovičová

SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK V KONTEXTE SLOVAKISTIKY NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UNIVERZITY KOMENSKÉHO

PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovak as a Foreign Language in the Slovak Studies Context at the Faculty of Arts and Sciences, Comenius University. Slovenská reč, 67, 2002, No. 3, pp. 170 – 182. (Bratislava).

The paper pays an attention to the special component part of activity of the Slovak Language Department at the Faculty of Art and Sciences, namely to the language teaching of foreigners. Author investigates the developmental tendencies in the field of the Slovak language as a foreign language. Bibliography of language teaching books and materials for individual forms and types of the Slovak language study is also enclosed.

1. Z histórie výučby. – Pohľad na 80-ročnú históriu slovakistiky na Filozofickej fakulte UK by nebol úplný, ak by nezahŕňal jednu, nie síce základnú, ale svojim obsahom i metodikou osobitnú zložku činnosti Katedry slovenského jazyka, a to jazykovú prípravu cudzincov, ktorá tu existuje v rozličných podobách a formách dodnes, výraznejšie však od roku 1966, teda od rozdelenia spoločnej slovakistickej katedry a vzniku samostatnej Katedry slovenského jazyka. Sledovanie vývinových tendencií v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka naznačuje, že záujem o túto problematiku bol často vyvolaný konkrétnymi potrebami vyučovania cudzincov na Slovensku a bezprostredne súvisí najmä s jazykovou a odbornou prípravou zahraničných študentov na vysokoškolské štúdium. Tá sa zo začiatku realizovala v študijných strediskách v Senci a v Herľanoch a pokračovala výučbou slovenčiny ako cudzieho jazyka na odborných fakultách, ktorú ako prvá zaviedla Filozofická fakulta UK. Do

študijného programu Katedry slovenského jazyka bola zaradená výučba lektorských alebo praktických cvičení pod názvom *slovenčina pre zahraničných študentov*, ktorí na filozofickej fakulte absolvovali riadne štúdium (filologických alebo nefilologických odborov) a pre zahraničných slovakistov, ktorí ako štipendisti a stážisti prichádzali na fakultu na jedno alebo dvojsemestrálnu jazykovú prax. Neskôr sa ponuka slovenčiny ako cudzieho jazyka rozšírila aj pre mimofakultných záujemcov o slovenčinu, ktorí z rozličných dôvodov absolvovali jazykovú prípravu a postupne sa diferencovala podľa úrovne jazykovej kompetencie frekventantov na špecializované kurzy pre začiatočníkov, mierne pokročilých a pokročilých.

Jazykové kurzy pre cudzincov obyčajne zabezpečovali osobitní pracovníci katedry, v niektorých obdobiach sa do výučby zapojili ďalší členovia katedry, ktorí popri svojich základných disciplínach viedli praktické cvičenia pre zahraničných študentov a stážistov. Výučbe cudzincov pri katedre slovenčiny sa doteraz venovala takmer desiatka riadnych členov katedry na plný úväzok a mnoho ďalších domácich i externých učiteľov len na určitý čas plnilo osobitný študijný program pre zahraničných slovakistov.

K priekopníkom kurzov slovenčiny pre cudzincov od polovice šesťdesiatych rokov patril J. P r o k o p, ktorý svoje skúsenosti z pedagogickej činnosti na FF UK v r. 1966 – 1986 a z lektorského pôsobenia na letnej škole SAS i na lektorátoch v zahraničí v Sofii a v Segedíne zúročil v príručkách pre cudzincov *Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka* (1978), *Základný kurz slovenčiny* (1980) a *Slovenčina pre krajanov hovoriacich po anglicky* (1986, spoluautor). V tomto čase viedol cvičenia zo slovenčiny pre cudzincov J. B a r t o š, ktorý pôsobil aj ako vyslaný lektor vo Francúzsku a neskôr sa venoval romanistike.

V dôsledku zrušenia Univerzity 17. novembra (1974), v rámci ktorej sa v študijných strediskách v Senci a v Herľanoch uskutočňovala jazyková a odborná príprava zahraničných adeptov vysokoškolského štúdia na Slovensku, prichádza na katedru O. Z á h l a v o v á, ktorá sa v r. 1974 – 1990 primárne venuje výučbe cudzincov a didaktike slovenčiny ako materinského i ako cudzieho jazyka. Z tejto problematiky publikovala niekoľko článkov v odborných časopisoch a zborníkoch a zostavila vysokoškolské skriptá *Konverzačné texty a cvičenia zo slovenčiny pre zahraničných študentov* (1981), *Slovenský jazyk pre zahraničných študentov. Konverzačné texty s cvičeniami* (1991, spoluautorka). Zároveň spolupracovala na tvorbe stredoškolských učebníc slovenského jazyka a metodických príručiek. Praktické cvičenia pre cudzincov ďalej viedli O. O r g o ň o v á, ktorá tri roky pôsobila ako lektorka vo Francúzsku a zaoberá sa najmä výskumom galicizmov v slovenčine (1998), je spoluautorkou skriptu pre zahraničných študentov (1991), a v r. 1994 – 1998 O. Š k v a r e n i n o v á, v súčasnosti vedie semináre zo slovenčiny pre žurnalistov, ktorá zostavila *Obrázkový slovník slovenčiny* (1995) ako praktickú pomoc-

ku pri výučbe cudzincov. V oddelení slovenčiny ako cudzieho jazyka krátko pôsobila aj bývalá lektorka slovenčiny v zahraničí O. Völgiová a Z. Garajová, ktorá bola členkou katedry v r. 1998 – 2001. V súčasnosti slovenčinu ako cudzí jazyk vyučujú a špecializované semináre pre študentov i zahraničných štážištov FF UK vedú: J. Pekarovičová (od r. 1989) a E. Žigová (od r. 1988) a od r. 2001 čiastočne aj nová členka katedry M. Palcútová.

2. *Slovenčina ako cudzí jazyk a SAS*. – Riadne vyučovanie cudzincov na fakulte sa uskutočňuje takmer paralelne s prvými ročníkmi letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*, ktorý sa od r. 1965 oddelením od Pražskej Letnej školy slovanských štúdií stáva uznávanou a vyhľadávanou inštitúciou pre zahraničných záujemcov o slovenský jazyk, kultúru a slovenské reálie. Konštituovaním letnej školy slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*, ktorá od svojho vzniku výrazne prispieva k výchove zahraničných slovakistov, udržiava sa kontinuita jazykovej prípravy na Slovensku s pôsobením lektorátov slovenského jazyka a kultúry na zahraničných univerzitách.

Z prehľadu o histórii SAS-u i jeho prehistórii, ktorý na základe dôkladného štúdia archívnych materiálov a príslušnej literatúry vypracoval terajší riaditeľ J. Mlavec (2001) vyplýva, že odborným garantom a hlavným organizátorom celého podujatia od samého začiatku je práve *Katedra slovenského jazyka* počnúc riaditeľmi SAS-u (E. Paulíny, Š. Ondruš, J. Mistrík, J. Mlavec) a pokračujúc tajomníkmi či zástupcami riaditeľa (J. Štibrány, R. Krajčovič, K. Palkovič, P. Baláž, M. Darovec, J. Pekarovičová) a *Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy*, z ktorej v úlohe tajomníkov seminára alebo zástupcov riaditeľa pôsobili H. Urbancová, B. Hochel a J. Zambor. Práve pracovníci oboch slovakistických katedier v úzkej spolupráci s ostatnými filologickými katedrami, v jeho prvých ročníkoch najmä s rusistikou (M. Čabala, I. Slimák, O. Kovačičová, J. Svetlák, E. Kudlička), tvorili riadiaci manažment letnej školy. Okrem toho členovia slovakistických katedier pravidelne vystupujú s prednáškami pre účastníkov letnej školy a zároveň sa zapájajú do výučby „sasistov“ vo funkcii lektorov SAS-u. Najmä v ostatnom desaťročí sa značne rozšíril lektorský zbor z domácich katedier (jazyka a literatúry), napr. na SAS-e 2001 popri dvoch členoch vedenia (J. Mlavec, J. Pekarovičová) pôsobilo až osem členov v úlohe lektora letnej školy (J. Beňová, Z. Garajová, J. Štefánik, E. Tibenská, D. Kročanová-Robertsová, Z. Kákošová, B. Hochel, M. Vojtech).

Ak hovoríme o histórii slovakistiky všeobecne i vzhľadom na rozvoj jej osobitnej zložky zaoberajúcej sa opisom jazyka a jeho prezentáciou cudzincom, nemôžeme obísť prínos letnej školy SAS pre slovenskú aplikovanú lingvistiku. Okrem praktických kurzov slovenského jazyka, slovenských reálií a interpretačných seminárov ponúka bohatý prednáškový slovakistický program, ktorý výberovo približuje účastníkom aktuálny stav v jednotlivých jazykovedných disciplínach. Témy jazykoved-

ných prednášok v doterajších 30 zväzkoch zborníka *Studia Academica Slovaca* (1972 – 2001) dokumentujú genézu vedeckých názorov slovenských jazykovedcov na opis a klasifikáciu jazykových javov na pozadí vnútrojazykových i medzijazykových vzťahov a doteraz poskytujú prehľadnú syntézu slovenského lingvistického bádania. Jazykovedné príspevky v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka SAS rozoberá J. Mlacek (1996) a podčiarkuje veľký tematický zásah „sasistických“ štúdií zahŕňujúcich všetky dôležitejšie oblasti opisu slovenčiny, medzi ktorými najmä v skorších ročníkoch dominujú príspevky venované otázkam typologickej a genetickej charakteristiky slovenčiny, ale aj porovnávacie a kontrastívne štúdie. Neskôr pri výklade stavby a vývinu spisovného jazyka badať aj v „sasistických“ zborníkoch postupné presadzovanie sociolingvistických kritérií a pragmatických aspektov do hodnotenia a interpretácie skúmaných javov, a to so zreteľom na slovenčinu ako materinský i ako cudzí jazyk. V jednotlivých ročníkoch možno osobitne vyčleniť skupinu príspevkov, ktoré sa programovo zaoberajú otázkami slovenčiny ako cudzieho jazyka. Ide o vymedzenie predmetu výskumu a opis morfológických črt slovenčiny (porov. Baláž, 1985, 1986, 1987) a didaktickú interpretáciu jednotlivých javov (Pekarovičová, 2000, 2001) so zreteľom na sociolingvistickú charakteristiku a etnokultúrnu identitu adresátov tohto špeciálneho predmetu.

Program *Studia Academica Slovaca* dnes tvorivo nadväzuje na poslanstvo jej zakladateľov a zároveň rozširuje ponuku o nové aktivity, aby čo najvýstižnejšie mapoval súčasný stav vedeckého bádania i metodických postupov, aby SAS bol tradičný, a pritom moderný a vždy aktuálny. Súčasné vedenie letnej školy stavia na vedeckej erudovanosti prednášateľov, pedagogickom majstrovstve pôsobiacich lektorov i komunikatívnomi ostatných podujatí SAS-u. Výsledkom takéhoto chápania poslania SAS-u sú rozličné sprievodné projekty v rámci jednotlivých ročníkov, ktoré vyšli aj ako osobitné separáty zborníka SAS. V r. 2001 to bol suplement s príspevkami k 80. výročiu Filozofickej fakulty UK (J. Novák), k 80. výročiu slovakistiky na FF UK (P. Žigo), k jubileám SAS-u (J. Mlacek) pod názvom *Z dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, jej slovakistiky i jej letnej školy* s predslovom dekana FF UK L. Kiczka a spoločný projekt Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FF UK pod vedením J. Zambora *Slovenská literatúra v jedenástich interpretáciách*. Ide o interpretácie diel autorov dvoch storočí, ktorí podstatným spôsobom poznačili slovenský literárny vývin.

3. *Slovenčina ako cudzí jazyk dnes*. – Výraznejšie zmeny v štruktúre a organizácii jazykovej výučby cudzincov nastali v 90. rokoch, keď na Filozofickej fakulte UK vznikajú dve špecializované pracoviská: v r. 1992 *Metodické centrum Studia Academica Slovaca* (účelové zariadenie FF UK), ktoré je informačným a koordinačným centrom v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka a každoročne organizuje letnú školu slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*, v r. 1993 od-

delenie (t. č. *sekcia*) *slovenčiny ako cudzieho jazyka* pri Katedre slovenského jazyka, ktoré zabezpečuje riadnu výučbu slovenčiny pre zahraničných študentov a stážistov fakulty a ponúka základné i špecializované kurzy pre ostatných záujemcov o slovenčinu.

Uvedené strediská sú zriadené ako pedagogicko-výskumné pracoviská a sú zamerané na a) *výučbu cudzincov*, b) *aplikovaný výskum a metodiku slovenčiny ako cudzieho jazyka* a c) *organizačno-propagačnú činnosť*. Ide o jedinečné centrá s celoslovenskou i exteritoriálnou pôsobnosťou, do ktorej spadá aj tvorba databázy o slovakistike v zahraničí a kontakt s lektormi a zahraničnými slovakistami. Inštitucionalizáciou pôsobenia v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka sa naplnili podmienky na tvorbu štatútu osobitného predmetu vedeckého bádania a zároveň študijnej disciplíny, ktorá má v tejto fáze charakter povinne voliteľného, resp. výberového predmetu. V tomto duchu *slovenčina ako cudzí jazyk* predstavuje:

- a) cudzí jazyk v študijnom programe pre zahraničných študentov FF UK (filologického štúdia i nefilologických odborov);
- b) základné jazykové kurzy a špecializované semináre pre cudzincov a zahraničných stážistov (pre začiatočníkov, mierne pokročilých a pokročilých);
- c) predmet aplikovanej lingvistiky so zreteľom na lingvodidaktické špecifiká slovenčiny pre cudzincov.

Slovenčina ako cudzí jazyk ako súčasť slovenskej aplikovanej lingvistiky zahŕňa *základný výskum*, zameraný na lingvistický opis slovenčiny pre cudzincov na pozadí komparatívnej a kontrastívnej lingvistiky a *aplikovaný výskum*, vychádzajúci z pedagogickej praxe, ktorý sa orientuje na vypracovanie modernej teórie vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka a tvorbu príslušných učebných textov zohľadňujúcich sociolingvistickú a etnokultúrnu charakteristiku adresátov – zahraničných frekventantov jazykových kurzov.

Zmena geopolitickej situácie začiatkom 90. rokov do istej miery ovplyvnila aj záujem cudzincov o slovenčinu a podstatne spestrila zloženie študijných skupín. Nové okolnosti si vyžiadali prehodnotenie klasického programu a rozšírenie praktických cvičení pre zahraničných študentov a stážistov fakulty o špecializované slovakistické kurzy pre ďalších záujemcov o slovenčinu ako cudzí jazyk a realie Slovenska. Okrem základných kurzov pre jednotlivé stupne sa v rámci sekcie slovenčiny ako cudzieho jazyka v súčasnosti ponúkajú tieto prednášky a semináre: *gramatické a pravopisné cvičenia (I, II)*, *konverzačné cvičenia*, *odborná komunikácia*, *interkultúrna komunikácia*, *realie Slovenska*, *didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka*.

Pri tvorbe obsahu a výbere vhodnej metodiky sa zohľadňujú všetky okolnosti, ktoré môžu podstatnejšie ovplyvniť sprístupňovanie gramatiky či lexikálnej zásoby, ako aj proces osvojovania si jednotlivých komunikačných zručností. Predpokladom

úspešnosti vyučovacieho procesu a zároveň kritériom efektívnosti učenia je stanovenie primeranej stratégie vychádzajúcej z modernej didaktiky cudzích jazykov. V tejto súvislosti je hlavným cieľom aplikovaného výskumu vypracovanie lingvodidaktickej koncepcie slovenčiny ako cudzieho jazyka a priebežná príprava jazykovo diferencovaných a metodicky modifikovaných učebných materiálov pre jednotlivé stupne a typy jazykovej výučby cudzincov.

4. *Príručky slovenčiny pre cudzincov*. – Zabezpečovanie diferencovanej výučby cudzincov na Slovensku i v zahraničí si vyžiadalo osobitný prístup učiteľov a lektorov a tvorbu učebníc slovenčiny určených cudzincom založených na nových princípoch. Ich zostavovatelia obyčajne vychádzali z existujúcich gramatík pre Slovákov, ktoré vo väčšej alebo menšej miere prispôbovali didaktickým podmienkam a cieľovej skupine. V súčasnosti nevyhovuje najmä obsah starších učebných textov, treba inovovať aj metodiku spracovania jednotlivých tematických okruhov a prezentáciu gramatických javov.

Jazyková príprava zahraničných študentov na vysokoškolské štúdium v Slovenskej republike je spätá s tvorbou prvých učebníc slovenčiny pre cudzincov a postupnou úpravou základných konverzačných tém a gramatického učiva najmä prostredníctvom priamej audioorálnej metódy, z ktorej vychádzajú autori jednotlivých vydání (Dratva – Buznová – Vallo, 1967; Dratva – Buznová, 1992; Barková – Buznová – Dratva, 1999; Weissová – Holíková, 1994 a i.).

Pri koncipovaní základného učiva slovenčiny pre cudzincov sa stretávame s pojmom *jazykové minimum*. Didakticko-pragmatické zameranie majú štúdie J. Mistríka, v ktorých autor špecifikuje zákonitosti i osobitosti slovenčiny a na základe frekvencie slov a tvarov v modernej komunikácii vymedzuje *jazykové minimum slovenčiny* (Mistrík, 1974) a *lexikálnu bázu slovenčiny* (Mistrík, 1975). Podľa neho určovanie jazykového minima predpokladá znalosť jazyka i didaktických zásad, a preto je praktickou pomôckou nielen pre výučbu, ale aj pre teoretické skúmanie jazyka. Jazykové minimum slovenčiny sa vzťahuje na základné javy jednotlivých rovín, v rámci ktorého možno vyčleniť *lexikálne, gramatické a fonetické minimum*.

Je všeobecne známe, že lexikálne a gramatické minimum nie je univerzálne pre všetky komunikačné sféry, mení sa v súčinnosti so štýlom príslušného prejavu. Preto ho treba chápať len vo vzťahu ku konkrétnemu didaktickému cieľu, okolnostiam výučby a osvojovania si príslušnej jazykovej zložky. Pri koncipovaní jazykového minima pre didaktické účely treba brať do úvahy to, že na jeho obsah a štruktúru majú vplyv dynamické procesy prebiehajúce v jazyku, najmä v oblasti lexiky. V dôsledku toho treba aktualizovať lexikálnu bázu východiskových textov a tomu prispôbiť štruktúru gramatických a slovtvorných cvičení, ktoré sú základom komunikačného kompendia slovenčiny. Výsledky teoretického výskumu jazykového minima aplikovali

autori učebníc slovenčiny pre cudzincov určených najmä začiatočníkom (Mistrík, 1981; Prokop, 1978, 1980; Holíková – Weissová, 1994).

Pri tvorbe učebníc sa ukazuje dôležitosť vhodného výberu a usporiadania relevantných jazykových javov, ako aj ich časové zaradenie do výučby. Určiť optimálnu proporcionalitu teoretických poznatkov o jazyku a pretransformovať ich do komunikatívne ladených učebných materiálov, ako i vhodne zaradiť do vyučovacieho procesu v súlade s didaktickým zámerom, je aktuálnou úlohou a dotýka sa lingvistiky aj didaktiky. Súčasná ponuka existujúcich gramatík a učebníc určených cudzincom len čiastočne spĺňa náročné lingvodidaktické kritériá.

Na báze konfrontácie slovenčiny s východiskovým jazykom sú koncipované gramatiky pre cudzincov vo francúzštine (Bartoš – Gagnaire, 1972), v nemčine (Stanislav, 1977), v angličtine (Mistrík, 1983, Votruba – Bázlik, 1999), v ruštine (Mistrík, 1985; Lifanov, 1999), v bulharčine (Bujukliev, 1989), v poľštine (Papierz, 1994), v španielčine (Alvarado, 1995) a niektoré učebnice slovenčiny určené študentom z jednotlivých jazykových oblastí. Zatiaľ ojedinelým projektom takéhoto typu je séria učebníc *Slovenský jazyk pre slavistov* kolektívu autorov v týchto jazykových mutáciách: nemčina (Baláž – Darovec, 1972), francúzština (Baláž – Darovec – Bartoš, 1973), ruština (Baláž – Čabala – Darovec, 1975, 1995), angličtina (Baláž – Darovec – Trebatická, 1976), španielčina (Baláž – Darovec – Šulhan, 1996) a príručky J. Mistríka s audiokazetami *Slovenský jazyk v anglickej, francúzskej, nemeckej a v ruskej verzii* vydané v Opuse v roku 1985. Konfrontačný prístup uplatnili autori učebníc slovenčiny vo finčine (Kušnieriková – Kolari, 1979), v ruštine (Mistrík – Tuguševa, 1981), v poľštine (Servátka, 1983, 1987), v angličtine (Mistrík, 1981; Swan – Gálová – Lorenc, 1990; Böhmerová, 1996; Naughton, 1996; v príručke venovanej samoukom Marčáková – Koliová, 1996), v nemčine (Nolte – Strejcek – Wilhelm, 1999), v slovinčine (Rýzková, 1999) a v čínštine (Mei Žu, 1999). Podrobnejší prehľad o stave existujúcich učebníc slovenčiny pre cudzincov podávajú najmä P. Baláž (1986), V. Buznová (1993) a J. Pekarovičová (1994, 1998, 2001).

Okrem uvedených príručiek vydáva Metodické centrum SAS v novozaloženej *Edícii Studia Academica Slovaca* učebné materiály a cvičebnice pre cudzincov. V tejto sérii už vyšli *Gramatické cvičenia* (Vajičková, 1996, 2000), *Konverzačná príručka slovenčiny* (Steinerová, 2000), *Komunikácia v slovenčine* (Žigová, 1998, 2000), *Parlons slovaque ou Les amis de l'internet* (Baláž – Serafinová, 1998, 2000), *Gramatická a pravopisná cvičebnica* (Žigová, 2001), *Slovenské literárne texty. Chrestomatia pre zahraničných študentov* (Resutíková – Resutíková-Tropi, 1999), *Tvary a tváre slovenských frazém* (Mlacek, 2001) a informatórium o histórii a súčasnom stave slovakistiky na zahraničných univerzitách *Slovakistika v zahraničí* (Pekarovičová, 2001).

5. *Slovakistika v zahraničí.* – Informatórium *Slovakistika v zahraničí* vzniklo na základe spolupráce s lektormi a zahraničnými slovakistami, ktorí sa zapojili do projektu a vyplnili príslušný dotazník Metodického centra SAS. Mapuje súčasný stav na 43 slovakistických univerzitných pracoviskách pôsobiacich v 22 krajinách sveta v historickom kontexte aj z hľadiska perspektívy ďalšieho rozvoja jednotlivých slovakistických pracovísk. Pozornosť sa venuje statusu slovakistiky, t. j. postaveniu slovenčiny v rámci slavistiky, pracovným podmienkam a vybaveniu príručnou knižnicou, ale aj charakteristike aktuálnej ponuky študijného programu. V prehľade sa uvádzajú mená vyslaných lektorov slovenčiny, ktorí pôsobili na príslušnej univerzite, ako aj mená domácich slovakistov, ktorí zabezpečujú výučbu slovenského jazyka, literatúry a slovenských reálií. Informatórium zahŕňa otázky o počte a štruktúre študentov slovenčiny v súčasnosti vzhľadom na ich študijný odbor, materinský jazyk, motiváciu štúdia, možnosti uplatnenia v praxi a v tejto súvislosti si všíma aj štúdium krajanov, resp. potomkov Slovákov žijúcich v zahraničí, úroveň ich znalosti slovenčiny a možnosti komunikácie v rodinnom prostredí, v spolčkovej činnosti alebo u príbuzných na Slovensku. Okrem toho sa tu prezentuje spolupráca slovakistických pracovísk s inštitúciami v mieste pôsobenia, ako sú zastupiteľské úrady, slovenské inštitúty, krajanské spolky, časopisy, vedecké a kultúrne ustanovizne, ako aj kontakty so slovenskými vysokými školami, vedeckými a kultúrno-osvetovými pracoviskami so zreteľom na formy spolupráce, spoločné projekty, na záujem a možnosti študentov získať štipendium na študijný pobyt na Slovensku alebo na letnú školu SAS. Súčasťou publikácie je adresár zahraničných slovakistických centier i príslušných inštitúcií v zahraničí i na Slovensku.

Osobitnú skupinu tvoria didaktické otázky v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka a príslušná bibliografia domácich slovakistov a existujúcich učebníc a cvičebníc slovenčiny pre cudzincov. Príslušnú bibliografiu dopĺňa výber odbornej literatúry, ktorá slúži zahraničným slovakistom ako študijný materiál a nemala by chýbať v príručnej slovakistickej knižnici. Cieľom publikácie je poukázať na problémy prezentácie slovenského jazyka a kultúry vo svete všeobecne, ale aj s ohľadom na vnímanie Slovenska a Slovákov v danej krajine a na príslušnej univerzite a na základe analýzy spoločných črt a špecifik jednotlivých centier dospieť ku skvalitneniu ich činnosti. Vytvorenie databázy o súčasnom stave a perspektívach slovakistiky na lektorátoch je predpokladom účinnejšej stratégie budovania zahraničnej slovakistiky a očakávanej pomoci zo strany slovenských inštitúcií pôsobiacich v rezorte školstva, kultúry a zahraničných vzťahov, ako aj ochoty zahraničných pracovísk vytvárať optimálnejšie podmienky pre rozvoj slovakistiky.

Výchova a vzdelávanie zahraničných slovakistov na Filozofickej fakulte UK je integrálnou súčasťou študijného programu Katedry slovenského jazyka a Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy, ale členovia spomínaných slovakistických

katedier a katedry slavistiky pôsobili aj ako lektori slovenčiny na univerzitách v zahraničí. Mená vyše troch desiatok riadnych pracovníkov spomínaných katedier, ktorí si doteraz vyskúšali rolu lektora slovenského jazyka na zahraničných univerzitách uvádzame v nasledujúcom prehľade:

Jozef Bartoš (Bordeaux, Štrasburg), Zdenko Beran (Štrasburg), Pavol Bunčák (Štrasburg), Miloslav Darovec (Štrasburg, Nový Sad), Juraj Dolník (Berlín), Mária Flochová (Bordeaux, Paríž-Rouen), Branislav Hocheľ (Pittsburg), Emil Horák (Nový Sad, Záhreb), Jana Huťanová (Moskva), Rudolf Krajčovič (Moskva), Ābel Kráľ (Kolín nad Rýnom), Anna Kruláková (Neapol), Helena Májeková (Neapol), Valér Mikula (Bordeaux, Clermont-Ferrand), Jozef Mistrík (Kolín nad Rýnom, Oxford, Moskva), Jozef Mlacek (Nový Sad), Pavol Ondrus (Moskva), Šimon Ondruš (Kolín nad Rýnom), Olga Orgoňová (Bordeaux), Jana Pekarovičová (Budapešť, Halle, Viedeň, Regensburg), Jozef Prokop (Sofia, Segedín), Milan Rúfus (Neapol), Marián Servátka (Krakov, Katovice), Jozef Štefánik (Pittsburg, Soul), Ján Števček (Štrasburg), Ján Štibraný (Segedín), Miloš Tomčík (Bordeaux, Štrasburg), Pavol Žigo (Moskva), v súčasnosti sú ako lektori vyslaní traja členovia Katedry slovenského jazyka Eva Tibenská (Viedeň), Jozef Štefánik (Budapešť), Juliana Beňová (Katovice).

6. *Slovenčina ako cudzí jazyk z pohľadu perspektívy.* – Z prehľadu príspevkov publikovaných k lingvodidaktickým otázkam opisu a prezentácie slovenčiny cudzincov (Baláž, 1986; Mlacek, 1996; Pekarovičová, 1994, 1998, 2000, 2001) jasne vidno, že sa výrazne zvýšil počet praktických výstupov venovaných problematike slovenčiny ako cudzieho jazyka, doterajšiemu vedeckému výskumu však zatiaľ chýba ucelený systémový a systematický prístup k riešeniu lingvodidaktických otázok so zreteľom na špecifické javy jednotlivých jazykových rovín z pohľadu cudzincov. Aj keď čiastkové štúdie uvedené v bibliografickom prehľade predstavujú metodologicky dobrý základ lingvodidaktického prístupu k opisu slovenčiny pre cudzincov, mnoho otázok ostáva ešte otvorených a všetci zainteresovaní – učitelia, lektori, zahraniční slovakisti, ako aj samotní frekventanti kurzov slovenčiny – očakávajú najmä špeciálnu gramatiku slovenčiny pre cudzincov, ktorú na viacerých miestach predstavil J. Dolník (1992, 1993), ako aj vypracovanie teórie a metodiky vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Praktickým vyústením tohto zámeru je príprava a tvorba vhodných špecializovaných učebných materiálov s aktuálnou textovou bázou pre príslušné typy jazykovej prípravy, ktoré zodpovedajú náročným lingvodidaktickým kritériám s ponukou dostatočných možností na upevňovanie a precvičovanie jednotlivých javov.

Dôkazom úspešnosti pôsobenia v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka je rastúci záujem zahraničných študentov a kredit, ktorý má letná škola *Studia Academica Slovaca* i spomínané slovakistické katedry v kontexte jazykovej a vedeckej prípravy cudzincov. Uspokojiť tento záujem čo najlepšie a dobudovať systém odborného štúdia slovenčiny a slovenských reálií pre cudzincov, vypracovať a realizovať koncepciu metodologickej prípravy budúcich lektorov slovenského jazyka a kultúry v zahraničí, ale najmä vytvoriť sériu chýbajúcich moderných učebných materiálov pre jednotlivé formy a typy štúdia, to je aktuálna úloha pre všetkých zainteresovaných v oblasti výskumu a výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Literatúra

- BALÁŽ, P.: Slovenský vid v slovenčine ako cudzom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca*. 14. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 35 – 55.
- BALÁŽ, P.: Slovenčina ako cudzí jazyk. In: *Studia Academica Slovaca*. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 29 – 45.
- BALÁŽ, P.: Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku. In: *Studia Academica Slovaca*. 17. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1988, s. 29 – 45.
- DOLNÍK, J.: Vzťah jazykovedy k vyučovaniu cudzích jazykov. *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 129 – 135.
- DOLNÍK, J.: Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov. In: *Studia Academica Slovaca*. 22. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1993, s. 62 – 70.
- MISTRÍK, J.: Jazykové minimum slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1974, s. 173 – 190.
- MISTRÍK, J.: Lexikálna báza slovenčiny a systém slov. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 179 – 188.
- MLACEK, J.: Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka *Studia Academica Slovaca*. 25. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1996, s. 264 – 272.
- MLACEK, J.: Jubileá nejubilejného 37. ročníka letnej školy *Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 515 – 539.
- ORGOŇOVÁ, O.: Galicizmy v slovenčine. Bratislava, Stimul 1998. 123 s.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte slovenskej lingvistiky a didaktiky. In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1994, s. 189 – 197.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti lektorátov slovenského jazyka. In: *Studia Academica Slovaca*. 24. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 197 – 213.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom. In: *Sociolinguistica Slovaca*. 2. Sociolingvistika a areálová lingvistika. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1996, s. 82 – 86.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovenčina ako cudzí jazyk z pohľadu aplikovanej lingvistiky. *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 220 – 229.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte. In: *Studia Academica Slovaca*. 29. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2000, s. 158 – 172.
- PEKAROVIČOVÁ, J.: K didaktike odbornej komunikácie. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001a, s. 211 – 224.

- PEKAROVIČOVÁ, J.: Slovakistika v zahraničí. Bratislava, Stimul 2001b. 165 s.
Slovenská literatúra v jedenástich interpretáciách. Ed. J. Zambor. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 349 – 461.
- ZÁHLAVOVÁ, O.: K teórii vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka u nefilológov. In: *Jazyk – prostriedok zblížovania národov*. Zborník z Komenského trienále 1980. Red. J. Mistrík. Bratislava 1981, s. 173 – 176.
- ZÁHLAVOVÁ, O.: Uplatňovanie zásady vzájomnosti a odlišnosti pri vyučovaní slovenčiny ako materinského a ako cudzieho jazyka. In: *Znalosťou cudzích jazykov za mier a pokrok*. Zborník z Komenského trienále 1983. Red. J. Mistrík. Bratislava 1986, s. 184 – 187.
- Z dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, jej slovakistiky i jej letnej školy. Zost. J. Novák, P. Žigo, J. Mlacek. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 463 – 539.
- ŽIGO, P.: Osemdesiat rokov slovakistiky na Filozofickej fakulte UK. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 479 – 514.

Zoznam učebníc a gramatík slovenčiny pre cudzincov

- ALVARADO, S.: Gramática eslovaca para eslavistas. Madrid, Editorial Complutense 1995.
- BALÁŽ, P. – BARTOŠ, J. – DAROVEC, M.: Manuel de slovaque à l'usage des slavissants. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973.
- BALÁŽ, P. – DAROVEC, M. – ČABALA, M.: Učebnik slovacckogo jazyka dľa slavistov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975.
- BALÁŽ, P. – DAROVEC, M. – TREBATICKÁ, H.: Slovak for Slavicists. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976.
- BALÁŽ, P. – DAROVEC, M.: Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slavisten. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978
- BALÁŽ, P. – SERAFÍNOVÁ, D.: Parlons slovaque ou Les amis de l'internet. Guide pour les étudiants francophones. Bratislava, Univerzita Komenského 1998, 2000.
- BALÁŽ, P. – DAROVEC, M. – ČABALA, M.: Učebnik slovacckogo jazyka dľa slavistov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995.
- BALÁŽ, P. – DAROVEC, M. – ŠULHAN, J.: Lengua eslovaca para Eslavistas. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991.
- BARTOŠ, J. – GAGNAIRE, J.: Grammaire de la langue slovaque. Bratislava – Paríž, Matica slovenská 1972.
- BRINKEL, L. – BERGER, K. H.: Taschenlehrbuch Slowakisch. Leipzig, Langenscheidt 1997.
- BUJUKLIEV, I.: Kratka slovaška gramatika. Sofia 1989.
- DRATVA, T. – BUZNOVÁ, V.: Slovenčina pre cudzincov. Bratislava, Media Trade – Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1992.
- DRATVA, T. – BUZNOVÁ, V.: Slovenčina pre cudzincov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1999.
- BARKOVÁ, V. – BUZNOVÁ, V. – DRATVA, T.: Slovenčina pre cudzincov. Cvičebnica. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1999.
- BÖHMEROVÁ, A.: Slovak for you. Slovak for Speakers of English – Textbook for Beginners. Bratislava, Perfekt 1996.
- HOLÍKOVÁ, K. – WEISSOVÁ, M.: Základy slovenčiny. Učebnica. Bratislava 1994.
- HOLÍKOVÁ, K. – WEISSOVÁ, M.: Základy slovenčiny. Pracovný zošit. Bratislava 1994.

- IGAZOVÁ, T. – GHEORGHIOVÁ, E. – KOVÁČIKOVÁ, D.: Cvičebnica slovenčiny ako cudzieho jazyka. Bratislava, Hevi 1996.
- JANKOVIČOVÁ, E. – MURGAŠOVÁ, A.: Slovenčina pre 1. – 3. ročník nedeľnej školy. Banská Bystrica, Metodické centrum UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí 2000.
- KRČOVÁ, A.: Slovenčina pre poslucháčov slovakistiky. Krakov 1998.
- KUŠNIERIKOVÁ, A. – KOLARI V.: Slovaikin kielen oppikirja. Učebnica slovenčiny pre Finov. Helsinki 1979.
- LIFANOV, K. V.: Morfológia slovacckogo jazyka. Moskva 1999.
- MARČÁKOVÁ, A. – KOLIOVÁ, J.: Po slovensky bez učiteľa. Slovak without Teacher. Učebnica a 4 audiokazety. York Press 1995.
- MEI ŽU: Slovenčina pre Číňanov. Peking 1999.
- MISTRÍK, J.: Basic Slovak. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, 1985, 1991.
- MISTRÍK, J.: Basic Slovak. Texty a 2 audionahrávky. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, 1985, 1991.
- MISTRÍK, J.: Grammar of Contemporary Slovak. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.
- MISTRÍK, J.: Grammatika slovacckogo jazyka. Bratislava 1985.
- MISTRÍK, J. – TUGUŠEVA, R.: Učebnik slovacckogo jazyka. Bratislava – Moskva, Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Vysšaja škola 1981.
- MISTRÍK, J.: Slovak language. Príručka a 3 audiokazety. Banská Bystrica, Učebné pomôcky – Opus 1985.
- MISTRÍK, J.: Slowakische sprache. Príručka a 3 audiokazety. Banská Bystrica, Učebné pomôcky – Opus 1985.
- MISTRÍK, J.: Slovaque langue. Príručka a 3 audiokazety. Banská Bystrica, Učebné pomôcky – Opus 1985.
- MISTRÍK, J.: Slovackij jazyk. Príručka a 3 audiokazety. Banská Bystrica, Učebné pomôcky – Opus 1985.
- NAUGTON, J.: Colloquial Slovak. The Complete Course for Beginner. 1996.
- NAUGTON, J.: A Slovak Textbook for Foreigners Speakers English. New York – London, Routledge Press 1996.
- NOLTE, CH. – STREJCEK, M. – WILHELM, O.: Lehrbuch der slowakischen Sprache. Leipzig 1999.
- ORAVEC, J. – PROKOP, J.: Slovenčina pre krajanov hovoriacich po anglicky/A Slovak Textbook for English-Speaking Countrymen. Martin, Matica slovenská 1986.
- PAPIERZ, M.: Krótka gramatyka języka słowackiego. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1994.
- PAULINY, E.: Slovenština. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980.
- PROKOP, J.: Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978.
- PROKOP, J.: Základný kurz slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980.
- RÝZKOVÁ, A.: Slovaščina za Slovence. Ljubljana 1999.
- SERVÁTKA, M.: Podstawy języka słowackiego. Kraków, Uniwersytet Jagielloński 1983.
- SERVÁTKA, M.: Język słowacki dla początkujących. Katowice 1987.
- SERVÁTKA, M.: Mini-rozmówki słowackie. Katowice 1986.
- STEINEROVÁ, H.: Konverzačná príručka slovenčiny. Bratislava, Metodické centrum Studia Academica Slovaca, Univerzita Komenského 2000.
- SWAN, O. E. – GÁLOVÁ-LORENC, S.: Beginning Slovak. A Course for the Individual or Classroom Learner. Columbus, Ohio, Slavica Publishers 1990.

- ŠKVARENINOVÁ, O.: Obrázkový slovník slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995. 239 s.
- TOMENENDAL, Y.: Slovenčina 1. Slowakisch für Anfänger. Wien, ÖBV Pädagogischer Verlag 1994, 2000.
- VAJČKOVÁ, M.: Slovenčina pre cudzincov. Gramatické cvičenia. Bratislava, Metodické centrum Studia Academica Slovaca, Univerzita Komenského 1996, 2000.
- VOTRUBA, M.: Slovak from Scratch. Custom Course Material. University of Pittsburgh.
- VOTRUBA, M. – BÁZLIK, M.: Porovnávací gramatika angličtiny a slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1999.
- ZÁHLAVOVÁ, O.: Konverzačné texty a cvičenia zo slovenčiny pre zahraničných študentov. Vysokoškolské skriptá. Bratislava, Univerzita Komenského 1981.
- ZÁHLAVOVÁ, O. – ORGOŇOVÁ, O.: Slovenský jazyk pre zahraničných študentov. Konverzačné texty s cvičeniami. Vysokoškolské skriptá. Univerzita Komenského 1991.
- ŽIGOVÁ, L.: Komunikácia v slovenčine. Textová príručka a cvičenia. Bratislava, Metodické centrum Studia Academica Slovaca, Univerzita Komenského 1998, 2000.
- ŽIGOVÁ, L.: Slovenčina pre cudzincov. Gramatická a pravopisná cvičebnica. Bratislava, Metodické centrum Studia Academica Slovaca, Univerzita Komenského 2001.

Práca o vetných modeloch v slovenčine

Po Valenčnom slovníku slovenských slovies (1998), ktorý ako jedna z dvojice hlavných autoriek vypracovala J. Nižníková, predkladá táto autorka v krátkom rozmedzí novú syntaktickú monografiu *Vetné modely v slovenčine* (Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002, 134 s.). V recenziách na valečný slovník sa oprávnene pripomínalo jeho priekopníctvo, lebo u nás valenčné lexikografické dielo vyšlo – na rozdiel od okolitých i nám vzdialenejších krajín – naozaj po prvýkrát. Ale na Slovensku doteraz nemáme vypracované ani nijaké komplexnejšie vetnomodelové dielo, dielo opisujúce vetné typy v slovenčine. Mohli by sme preto aj v tomto prípade pripomenúť pioniersky charakter publikácie. J. Nižníková mala už možnosť oprieť sa, pravdaže, o niektoré výsledky a opisy slovenských autorov z tejto oblasti, ako aj o zahraničné diela (nemecké, poľské, ruské a najmä české), čo aj vhodne využila. Vcelku sa dá povedať, že uplatnila inšpirácie z uvedených prác, tvorivo ich však rozpracovala.

Treba spresniť, že J. Nižníková venuje vo svojej monografii pozornosť vetným modelom iba s plnovýznamovými slovesami najrozšírenejších sémantických skupín. Do svojho opisu nezahrnula teda modely viet so sponovými slovesami, ani neslovesné vetné modely s tým, že ich problematika je v slovenčine „taká zložitá a pestrá, že by mala byť spracovaná v samostatnej monografickej práci“ (s. 7). To však samo osebe sotva obstojí ako argument na osobitné spracovanie a oslabuje konštatovanie o kompletnosti jej opisu. Samozrejme, najlepšie by bolo, keby si svoje miesto našli všetky vetné typy v jednom zväzku, resp. na jednom mieste. Ale ani zúženie predmetu opisu nemožno, ako všetci dobre vieme, pokladať za vedecky nelegitímne.

Teraz k niektorým konkrétnejším riešeniam a výkladom. Pri úvahe o intencii a valencii (s. 11) sa konštatuje, že valencia je širší pojem, než je intencia, lebo pri slovesnej intencii sa berie do úvahy len jediné väzobné doplnenie. Je to značne prekvapujúce tvrdenie, lebo ho nepotvrďuje ani výklad slovenskej teórie intencie slovesného deja, ktorá sa v nijakom variante neobmedzuje len na jedno väzobné doplnenie, a takto nie je postavená ani nijaká relevantnejšia zahraničná koncepcia. Ináč sa tu uvádza dobrý prehľad konštitutívnych členov vety, resp. doplnení u jednotlivých autorov i prehľad problémov, ktoré pritom vznikajú. Na s. 22 – 32 monografie sa uvádzajú sémantické typy slovesných participantov, čo je podľa očakávania strategické miesto celého výkladu. O participantoch, ako ich uplatňuje autorka, by sa iste dalo

diskutovať, možno im podľa nášho názoru vyčítať najmä to, že pre triedenie na vetné typy (autorka striktné neodlišuje termín vetné modely od termínu vetné typy) sú neodôvodnene detailné a najmä príliš „sémantické“, že mnohé z nich neodkazujú na výrazovú stránku vety, že teda nezodpovedajú danešovsko-dokulilovskej požiadavke „zrkadlenia obsahu vo forme“. Vo všeobecnosti možno povedať, že tento výber i spracovanie sú prijateľné, aj keď je pravda, že jednotlivé vetné modely sú značne „atomizované“ a málo vhodné nielen pre pedagogickú prax, ale zrejme aj pre sústavný opis vetných typov v syntaxi akademického typu. Predkladá sa tu, prirodzene, len jedna z viacerých možností. Definovanie participantov však podľa očakávania presne korešponduje s riešeniami vo valenčnom slovníku slovenských slovies.

Pri vetných modeloch všetkých uvádzaných slovies si možno položiť otázku, či sa postupovalo dostatočne exaktne v prípade, keď sa ľavostranný participant uvádza alebo neuvádza v lomkách /Sn/. Pri vyčleňovaní vetných modelov by sa totiž dalo – možno – aj rezignovať na fenomén tzv. zamlčaného podmetu. Považujeme však za prednosť monografie, že sa v nej v náležitej miere venuje pozornosť aj modifikovaným a transformovaným modelom. Členenie vetných typov podľa slovies, ktoré vyjadrujú činnosť, slovies hovorenia, polohových a pohybových slovies, ďalej emotívnych a postojových slovies, slovies zmyslového vnímania, kognitívnych, nerozčlenených, existenčných slovies, slovies pomenúvajúcich fyziologické a prírodné procesy, kvalitatívnych, kvantitatívnych a statických slovies, je uvážené a určite akceptovateľné. Pri vetných modeloch so slovesami pomenúvajúcimi fyziologické a prírodné procesy by bolo prípadne možné v type *Klepocú mu zuby*, *Svrbí ma nos* pracovať s tzv. rozštiepenou valenciou v intenciách J. D. Apresiana.

Práca *Vetné modely v slovenčine* je bezpochyby prvým komplexnejším pokusom o spracovanie vetných modelov s plnovýznamovými slovesami v slovenčine. Autorka nakoniec uvádza aj niektoré zaujímavé štatistické údaje o tom, ktoré slovesá vytvárajú najpestrejšiu škálu vetných modelov a ktoré sú z nich najproduktívnejšie. Najmenej vetných typov podľa očakávania ponúkajú tzv. nerozčlenené slovesá. Potvrdzujú sa tu zároveň predstavy o mimoriadnej produktívnosti modelov s akčnými slovesami s agensom, dejom a zasahovanou substanciou, príp. s vyjadrením nejakej okolnosti. Prácu *Vetné modely v slovenčine* J. Nižníkovej hodnotíme ako dôležitý príspevok pre projekt akademickú syntaxu slovenského jazyka, ktorá nebola doteraz vypracovaná a ktorá nám tak bolestne chýba. Predstavuje ucelenú sústavu vetných modelov, resp. vetných typov, ktorú bude možné dobre využiť v diskusiách pri príprave akademickú syntaxu (gramatiky). Aj s tou perspektívou, že sa ponúkané vetné typy (modely) podľa potreby precúdia a „zavesia“ na výrazovú stránku jazyka.

Slavomír Ondrejovič

Akademik O. N. Trubačov (1930 – 2002)

Začiatkom druhej marcovej dekády prišla z Moskvy smutná správa – 9. marca 2002 zomrel po ťažkej chorobe ruský jazykovedec Oleg Nikolajevič Trubačov.

O. N. Trubačov sa narodil 23. októbra 1930 v Stalingrade (dnešný Volgograd). Vysokoškolské vzdelanie v odbore ruská filológia získal v rokoch 1947 – 1952 na univerzite v ukrajinskom Dnepropetrovske; už diplomová práca, venovaná problematike všeslovanskej lexiky v základnej slovnej zásobe ruského jazyka, predznamenala jeho ďalšiu vedeckú dráhu. V roku 1953 sa stal interným vedeckým aspirantom Ústavu slavistiky Akadémie vied ZSSR, kde bol jeho školiteľom známy ruský slavista S. B. Bernštejn. Kandidátska dizertácia O. N. Trubačova, obhájená v roku 1957 a knižne vydaná o dva roky neskôr (*Istorija slavianskich terminov rodstva i nekotorych drevnejšich terminov obščestvennogo stroja*, Moskva 1959), vzbudila zaslužený ohlas nielen v bývalom Sovietskom zväze, ale aj v zahraničí. Za ňou v 60. rokoch nasledovali ďalšie autorove monografické publikácie, venované etymologickej analýze čiastkových tematických okruhov slovanskej lexiky – *Proischoždenije nazvanij domašnich životnyh v slavianskich jazykach* (Moskva 1960) a dizertácia na získanie titulu doktora filologických vied *Remeslennaja terminologija v slavianskich jazykach (Etimologija i opyt gruppovoj rekonstrukcii*, Moskva 1966), ako aj onomastickej problematike: *Lingvističeskij analiz gidronimov Verchnego Pridneprovja* (Moskva 1962; spoluautor V. N. Toporov) a *Nazvanija rek Pravoberežnoj Ukrainy: Slovoobrazovanie. Etimologija. Etničeskaja interpretacija* (Moskva 1968).

Takýto zoznam knižných publikácií sa stáva ešte impozantnejším, ak si uvedomíme, že O. N. Trubačov sa počas ich prípravy venoval aj iným vedeckým úlohám. V rokoch 1959 – 1961 preložil z nemčiny etymologický slovník ruského jazyka od nemeckého slavistu M. Vasmera (*Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953 – 1958. 3 zv.). Nešlo tu však o mechanický preklad: O. N. Trubačov aktualizoval text nemeckého originálu, doplnil ho o početné nové heslá a odkazy na novšiu odbornú literatúru – doboví recenzenti štvorzväzkového ruského vydania Vasmerovho slovníka, ktoré vyšlo v rokoch 1964 – 1973, konštatovali, že rozsah slovníka (v etymologických kruhoch právom nazývaného aj „Vasmer – Trubačov“) sa takto rozšíril takmer o tretinu. Preklad Vasmerovho slovníka do ruštiny sprístupnil toto významné dielo ruskej verejnosti a priniesol mnohé nové impulzy pre rusistiku i slavistiku.

V roku 1961 O. N. Trubačov prešiel do Ústavu ruského jazyka Akadémie vied ZSSR a stal sa vedúcim novovytvorenej pracovnej skupiny pripravujúcej etymologický slovník slovanských jazykov. Na rozdiel od staršieho etymologického kompendia E. Bernekera (*Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg 1908 – 1913; písmená A – M), ktoré sa pokúšalo o spracovanie lexiky slovanských jazykov takpovediac en bloc, t. j. od praslovanskej slovnej zásoby až po recentné prevzatia z neslovanských jazykov, sa však moskovský projekt – podobne ako analogický projekt realizovaný v poľskom Krakove – zamerlal na rekonštrukciu praslovanského komponentu v slovanskej lexike. Hoci O. N. Trubačov v úvode k ukázkovému zväzku slovníka (*Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov [praslavianskij leksičeskij fond]*. *Prospekt. Probnyje statji*. Moskva 1963) vyslovil predpoklad, že prvý z pôvodne plánovaných 10 zväzkov slovníka bude pripravený do tlače koncom roku 1965, celkový – a na začiatku 60. rokov ešte zďaleka netušený – objem relevantného materiálu spôsobil, že prvý zväzok vyšiel až v roku 1974. Hoci slovník zatiaľ nie je zavŕšený (najnovší 27. zväzok, vydaný v roku 2000, spracúva heslové výrazy začínajúce sa na *ob), vzhľadom na spôsob jeho spracovania – rozsiahla materiálová základňa (úsilie o čo najkomplexnejšie zohľadnenie lexiky jednotlivých slovanských jazykov), etymologická analýza praslovanských výrazov v indoeuropeistickej perspektíve, záujem o lingvogeografické charakteristiky a extralingvistické súvislosti analyzovanej lexiky – ho možno plným právom označiť ako fundamentálne vedecké dielo, ktoré je dôležité aj pre štúdium slovenskej lexiky (žiaľ, na Slovensku zostáva v mnohom nedocenené, napriek tradičnému poukazovaniu na potrebu výskumu slovenského jazyka v širšom slovanskom kontexte).

Etymologický výskum lexiky určitého jazyka nie je možný bez zohľadnenia historicko-kultúrneho kontextu, v ktorom príslušný jazyk existoval či existuje. Preto je celkom prirodzené, že takýto výskum v oblasti praslovanskej slovnej zásoby (skúmanej v širokých indoeuropeistických súvislostiach) vzbudil u O. N. Trubačova záujem o najstaršie dejiny Slovanov, ktorý smeroval hlboko do obdobia slovanskej prehistórie a neobišiel ani fundamentálne otázky slovanskej etnogenézy. V 80. rokoch O. N. Trubačov publikoval sériu štúdií, ktoré sa stali základom pre jeho monografiu *Etnogenez i kultura drevnejšich slavian. Lingvističeskije issledovanija* (Moskva 1991). „Podstata mojej koncepcie spočíva v tom, že najstarší slovanský areál umiestňujem do strednej Európy, na stredný Dunaj a do Panónie (západné Maďarsko),“ napísal jej autor v záverečnej kapitole (s. 228). O. N. Trubačov sa tak vrátil k staršej koncepcii slavistiky 19. storočia a v nadväznosti na svoje dlhoročné výskumy predložil v jej prospech nové argumenty lingvistického charakteru (tejto problematike bol venovaný aj Trubačovov referát na XII. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave v septembri 1993). Otázka možnosti diachrónnej lingvistiky pre rekonštrukciu prehistorických období rezonuje aj v autorových knižných prácach

V poiskach jedinstva. Vzgl'ad filologa na problemu istokov Rusi (Moskva 1992; 2., doplnené vyd. Moskva 1997) a *Indoarica v Severnom Pričernomorie. Rekonstrukcija reliktoŭ jazyka* (Moskva 1999).

S menom O. N. Trubačova je spojená aj záslužná vedecko-organizačná činnosť. Záujemcovia o slovanskú etymológiu dobre poznajú viac ako 20 zväzkov špecializovaného zborníka *Etimologija* (Moskva 1963), založený z iniciatívy O. N. Trubačova, ktorý takmer štyri desaťročia pôsobil ako jeho vedecký redaktor; tradícia etymologických konferencií, aké sa v súčasnosti pravidelne konajú v rôznych krajinách, v mnohom nadväzuje na medzinárodné sympóziium venované problematike etymologického výskumu, ktoré v roku 1967 zorganizoval v Moskve práve O. N. Trubačov. V tejto súvislosti sa nemožno nezmieniť – last but not least – o jeho dlhoročnej činnosti v Medzinárodnom komitáte slavistov a iných vedeckých orgánoch (uvedme aspoň funkciu vedeckého redaktora časopisu *Voprosy jazykoznanija* či predsedu výboru na prípravu projektu *Russkaja enciklopedija*).

Odchod Olega Nikolajeviča Trubačova znamená ťažkú stratu pre ruskú i svetovú slavistiku. Česť jeho pamiatke!

Lubor Králik

Spomienka na Jozefa Lišku

2. apríla 2002 by sa bol doc. PhDr. Jozef Liška, CSc., prominentný slovenský jazykovedec a logopéd, rodák z východoslovenského Trebejova, dožil osemdesiatich piatich rokov. Nestalo sa tak. Zomrel už pred dvadsiatimi rokmi 28. januára 1982 v Košiciach. Encyklopédia jazykovedy (1993, s. 266) ho v samostatnom hesle predstavuje iba ako logopéda, no rovnako významné bolo jeho pôsobenie aj v oblasti jazykovedy. I spätný pohľad na dielo J. Lišku potvrdzuje jeho vynikajúcu odbornú pripravenosť a erudovanosť vo všetkých oblastiach, ktorým sa venoval, ako aj mimoriadny cit pre presnú a jemnú analýzu zvukov ľudského jazyka.

Pre odborný profil Jozefa Lišku bolo iste určujúce, že sa formoval na štúdiách na Karlovej univerzite v Prahe a na dlhodobých študijných pobytoch na University College v Londýne (1947) a vo Fonetickom ústave v Prahe (1948 – 1950). Málokto na Slovensku bol v polovici 20. storočia takým pripraveným bádateľom v oblasti fonetiky ako práve on. Veď na svojich štúdiách a študijných pobytoch sa pohyboval v blízkosti a pod dohľadom takých svetových fonetikov a lingvistov, akými boli J. Chlumský, B. Hála, M. Weingart, M. Mathesius, ako aj D. Jones. Hoci po návrate z pražského pobytu pôsobil najprv „len“ ako profesor na stredných a vyšších

školách v Prešove, Humennom, Bratislave i v Košiciach (v tom čase údajne nebol záujem o zavedenie štúdia fonetiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave), neskôr sa stal už ako logopéd zamestnancom Fakultnej nemocnice Krajského ústavu národného zdravia v Košiciach a, ako hovoria dokumenty, v rokoch 1963 – 1975 dokonca interným zamestnancom Ústavu slovenského jazyka, resp. Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, aj keď fyzicky ostal vo svojich Košiciach. Odtiaľ prešiel potom do vtedy novozaloženého Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach a napokon do Krajského ústavu národného zdravia v Košiciach.

J. Liška bol vôbec prvým logopédom na Slovensku. Od r. 1965 bol predsedom sekcie špeciálnej pedagogiky Československej pedagogickej spoločnosti pri ČSAV a už v r. 1971 založil veľmi agilnú Slovenskú logopedickú spoločnosť so sídlom v Košiciach, ktorej bol až do smrti predsedom, ale i sériu aj v zahraničí dobre známych Logopedických zborníkov, ktoré takisto redigoval do konca svojich dní. J. Liška bol naozaj priekopníkom logopedického i patofonetického výskumu na Slovensku (jeho sústavné *Poruchy reči* vyšli – v slovenčine i v maďarčine – už v r. 1957) i prvým organizátorom logopedickej starostlivosti na Slovensku. Výsledky aktivity tohto odboru sú i v medzinárodnom kontexte oddávna vysoko uznávané určite aj jeho zásluhou. Za činnosť v oblasti logopédie sa dočkal i početných ocenení a vyznamenaní, bol okrem iného nositeľom Medaily Jana Evangelistu Purkyňu, ktorú udeľuje univerzita v Brne, ale aj titulu zaslúžilý vynálezca (vynašiel prístroj na nápravu rotacizmu) a mnohých ďalších ocenení.

Ako sme už naznačili, J. Liška sa na Slovensku zapojil do výskumu aj vo viacerých iných jazykovedných disciplínach, kde sa mu však už nedostalo takých ocenení a toľkých pochvál. Máme pokúšenie povedať, že skôr naopak. Aj dnes nás však v jeho prácach prekvapuje neúhybná objektivita, aktuálnosť a modernosť videnia. Pripomeňme, že pracoval v oblasti slovenskej dialektológie, kde sa venoval najmä východoslovenským nárečiam. Publikoval úvahy pod názvom *Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny?* Vychádzali v časopise *Slovenská reč* v rokoch 1941 – 1943 v neuveriteľných jedenástich pokračovaniach. Súborná monografia *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* vyšla potom v Martine v Matici slovenskej v r. 1944. Tu presvedčivo vyvrátil najmä pokusy vykladať východnú slovenčinu ako útvar osobitného pôvodu, či osobitej povahy vo vzťahu k ostatným regionálnym častiam slovenského jazykového priestoru. K východoslovenskej téme sa neskôršie vrátil ako brilantný fonetik aj v štúdiách o mäkkých sykavkách v šarišských nárečiach (1965), o kvantite sotáčkových nárečí (1968), o čom hovoril aj na 6. medzinárodnom kongrese v Prahe (zborník kongresových prednášok vyšiel v r. 1970). Ako anglista vydal niekoľko učebníc a príručiek anglického jazyka. V mnohých štúdiách podal po prvýkrát presný a spoľahlivý opis a jemnú analýzu slovenských hlások, napr. palatály *l'* (1956), laterály *v* (1971), vibránt *r* a *ř* (1972) a

pod. V každej z týchto štúdií sa snúbi pohľad fonetika a logopéda, lingvistu a jazykového terapeuta. Veľmi zásadná je v tomto kontexte jeho rozsiahla štúdia *Základy slovenskej ortofónie a ortoepie pre logopedickú prax* (1972), kde ukázal, že logopedické skúsenosti môžu veľmi zásadným spôsobom prispieť ešte k jemnejšiemu zachyteniu a výkladu nuáns ortoepických a ortofonických javov súčasnej slovenčiny.

Štúdie a rozpravy J. Lišku z oblasti ortoepie a ortofónie sú aj dnes zdrojom poučenia a hodné osobitnej pozornosti. Aj po štyridsiatich rokoch nás môže v nich až prekvapiť znalosť vecí, nadhľad a presná analýza situácie. Taká je napr. štúdia *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, ktorá vyšla v Slovenskej reči v r. 1964. V dnešnej situácii, keď znovu vzplanuli diskusie o možnostiach a princípoch kodifikácie normy, resp. noriem, vrátane ortoepickej, keď sa do hry čoraz s väčším úžitkom a čoraz viditeľnejšie zapája sociolingvistický pohľad, je poslanstvo spomínanej štúdie čoraz aktuálnejšie. Iná jeho štúdia *Kodifikácia spisovnej výslovnosti*, ktorá vyšla v povestnom zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967), je medzi sociolingvistami priam legendárna. V tomto „stigmatizovanom“ opuse (redakčná poznámka mu prisudzuje len hodnotu „historického dokumentu“) totiž „bezočivo“ upriamil pozornosť na živé vzory, presnejšie na skutočnú rečovú prax tých elitných používateľov slovenčiny, ktorých prejavy sa kládli za najsvetlejšie vzory hodné nasledovania a napodobňovania, ako aj na rečovú prax tých, čo kodifikáciu predkladajú. Tu J. Liška v podstate urobil len to, že rozostavil zrkadlá. Mnohých to prekvapilo, jeho metódu označili za „surovú empiriu“, iní nechápali, prečo im vôbec predkladá zápis toho, ako naozaj jazykové idoly hovoria. J. Liška sa zúčastnil aj na povestnej akcii *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, kde vo svojich presných a nezávislých, ale v našej situácii dosť heretických výkladoch o potrebách a možnostiach kodifikácie zvukovej stránky slovenského jazyka pokračoval.

Dvojnásobné výročie Jozefa Lišku, ktoré sme tu pripomenuli, je dobrou príležitosťou zalistovať si v starších stránkach dejín našho foneticko-ortoepického myslenia i začítať sa najmä do tých kapitol, ktoré napísal tento majster-logopéd a majster-fonetik. Aj táto lektúra potvrdzuje, že J. Liška je v mnohom inšpiratívny i pre naše súdobé uvažovanie o zvukovej zložke jazyka, o jeho normovaní i o možnostiach účinnej rečovej terapie.

(Komplexné zhodnotenie logopedického a jazykovedného diela J. Lišku sa nájde najmä v jubilejnom článku S. Svačinu *Jubileum Jozefa Lišky* [In: *Logopedický zborník. 6. Reč, čítanie a ich poruchy*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 345 – 354] a v nekrológu J. Sabola *Jazykovedné a logopedické dielo Jozefa Lišku* [In: *Logopedický zborník. 7. Logopedická osveta a metodika*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1984, s. 27 – 31]; súpis publikovaných prác Jozefa Lišku za roky 1941 – 1977 zostavila V. Čorbová [Logopedický zborník. 6. 1978, s. 355 – 360], roky 1976 – 1984 sú doplnené v práci L. Dvonča *Slovenskí jazykovedci*.

Súborná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov za roky 1976 – 1985
[Bratislava, Veda 1997, s. 306 – 308]).

Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Short track – šortrek. – Rýchlokorčuľovanie na krátkej dráhe (*short track*) zaradili prvýkrát do programu zimných olympijských hier v Arbertville v r. 1992. Súťaž prebieha na hokejovom ihrisku v dramatických zápoleniach od 500 do 1 500 metrov a v štafetách (ženy na 3 000 m, muži na 5 000 m). *Short track* je ázijskou záležitosťou. Slovo *short* (krátky) a *track* (dráha) je anglického pôvodu. Príručky spisovnej slovenčiny dvojslovné spojenie *short track* doposiaľ neregistrujú. V súvislosti s XIX. zimnými olympijskými hrami 8. – 24. februára 2002 sme v športových rubrikách zachytili názov športovej disciplíny *shor track* a jeho deriváty (pretekári tohto športu, prídavné mená) v rozkolísanej pravopisnej podobe, napr.: *Od hokeja k short tracku*. – *Presne takto sa dostal k short tracku náš reprezentant pre Salt Lake City Matúš Užák. Short track má korčule ako pri klasickom rýchlokorčuľovaní* (Sme, 30. 1. 2002, s. 21). – *Užák najlepším slovenským šortrekistom*. – ... *preteky v šortreku...* (Sme, 25. 2. 2002, s. 21). – *Prišlo... k diskvalifikácii víťazného kórejského šortrekára Kim Dong Sunga...* (XIX. zimné olympijské hry Salt Lake City 2002, príloha denníka Sme 8. – 24. februára 2002, s. 1). – *Kórejčan Kim Dong-Sung prechádza prvý cieľom „šortrekárskej“ súťaže na 1 500 m* (Šport, 23. 2. 2002, s. 16). – *Po Greschnerovi a Užákovi bol Hanzely naším najlepším shorttrekárom...* (Sme 19. 12. 2001, s. 21).

Slová cudzieho pôvodu v slovenčine zdomácnievajú. Prejavuje sa tendencia písať ich po zdomácnení podľa zásad, ktoré sa uplatňujú pri písaní slov domáceho pôvodu. Slová anglického pôvodu *week-end*, *strip-tease*, *team*, *teak*, *tweed*, *leader*, *speaker*, *snowboarding*, *tie-break*, *match ball*, *musher* píšeme podľa zásad slovenskej výslovnosti a pravopisu, teda *víkend*, *striptíz*, *tím*, *tík*, *tvid*, *líder*, *spíker*, *snoubording*, *tajbrejk*, *mečbal*, *mašer*. Doklady zo športových periodík ukazujú, že slovné spojenie *short track* anglického pôvodu sa v slovenčine zapisuje podľa výslovnosti v podobe *šortrek*. Zachytili sme aj podobu s dvoma *-tt-*, teda *šorttrek-ársky*. V slove *šortrek* odporúčame písať iba jedno *-t-*. S jedným *-t-* zapisujeme v slovenčine aj slovo *hetrik* z pôvodného anglického slova *hattrick*.

Názov pretekára v šortreku sme zachytili s príponou *-ista* (*šortrekista*) i s príponou *-ár* (*šortrekár*). Názvy záujemcov o istý druh športu, resp. o istú športovú disciplínu sa v slovenčine tvoria príponou *-ista*, ale aj príponou *-ár*, napr.: *bridž* – *bridžista*, *tenis* – *tenista*, *vizáž* – *vizážista*, *slalom* – *slalomista*, *futbal* – *futbalista*, *hokej* – *hokejista*, *šach* – *šachista*, *golf* – *golfista*, *karate* – *karatista*, *snoubord* – *snoubordista*, *rogalo* – *rogalista*, *windsurfing* – *windsurfista*; *lyže* – *lyžiar*, *hádzaná*

– hádzanár, kajak – kajakár, šerm – šermiar, päťboj – päťbojár, oštep – oštepár, kladivo – kladivár, guľa – guliár, žrdka – žrdkár.

Rýchlokorčuľovanie na krátkej dráhe (*short track*) sa pomerne rýchlo uchytilo aj na Slovensku. M. Užák reprezentoval v tejto disciplíne Slovensko na XIX. zimných olympijských hrách v Sald Lake City v r. 2002. Slovo anglického pôvodu *short track* v slovenčine zdomácnieva a začína sa písať podľa výslovnosti v podobe *šortrek* i *šorttrek*. Podľa podoby *hetrik* (z pôvodného anglického *hattrick*) odporúčame písať v slove *šortrek* jedno *-t-*. Názov pretekára v šortreku treba tvoriť príponou *-ista*: *šortrekista* (ako *biatlonista*, *windsurfista*, *snoubordista*). Od slova *šortrek* môžeme príponou *-ový* tvoriť prídavné meno *šortrekový* (ako *biatlonový*, *snoubordingový*, *windsurfingový* a pod.).

Jozef Jacko

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows alebo textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridávať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. V textovom editore T602 pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. s. 3 -- 12; v r. 1888 -- 1889), v textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann -- V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Znak, ktorý neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a i.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno, napr. #Z = Ź, #z = ź, &Z = Ż, &z = ż, \$N = Ń, \$n = ń, §L = Ł, §l = ł, #E = Ę, #e = ę, #A = Ą, #a = ą. Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.
7. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
8. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
9. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu jazyuls@savba.sk. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
10. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlaček. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, J.: Sémantické a derivačné pole slovíet *ísť* a *chodiť*. Slovenská reč, 64, 1999, s. 202 – 208.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

**SLOVEN-
SKÁ** **ROČNÍK**
67 – 2002

REC

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o. , Bratislava

ISSN 0037 – 6981

MIČ 49 611

NOVÉ KNIHY ADRESOVANÉ REDAKCII

- BUFFA, F.: **Z poľsko-slovenských lexikálnych vzťahov**. Prešov, Náuka 2001. 49 s.
- KESSELOVÁ, J.: **Lingvistické štúdie o komunikácii detí**. Prešov, Náuka 2001. 136 s.
- NÍŽNÍKOVÁ, J.: **Vetné modely v slovenčine**. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 134 s.
- RUŠČÁK, F.: **Štylistika epištolárnych textov**. Prešov, Náuka 2002. 97 s.
- SEKVENT, K.: **Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine**. Prešov, Náuka 2002. 111 s.
- SLANČOVÁ, D.: **Základy praktickej rétoriky**. Prešov, Náuka 2002. 211 s.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 67, 2002. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Monika Koncová. Technický redaktor: Vladimír Radik. Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 Mün-
chen, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o. , 2002